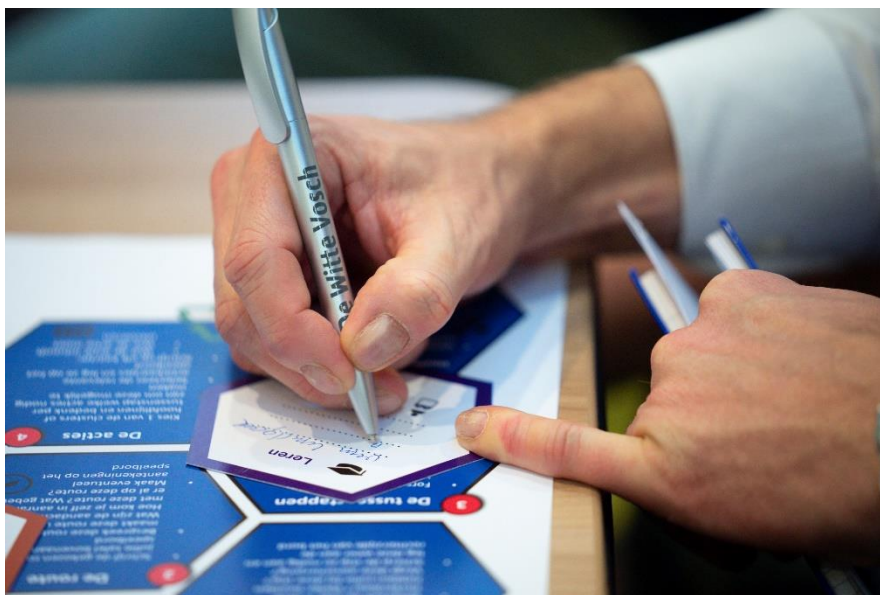

Verlag Workshop 28 november 2019:

Handelingsperspectieven in het Nederlands natuurbeleid

Lerende evaluatie van het Natuurpact

Inhoud

1. Introductie	3
2. Inleiding door Hans Mommaas.....	4
3. Deelsessies	7
3.1 Realisatie Natuurnetwerk	7
3.2 Rol van de landbouw bij het Natuurnetwerk.....	10
3.3 Opbouw van het lerend vermogen in het provinciaal natuurbeleid	14
3.4 Opschalen van maatschappelijke initiatieven en de rol van netwerken	19
3.5 Kwaliteit van het Natuurnetwerk.....	23
3.6 Samenwerking bij recreatie en natuur	27
3.7 Herbezinning op het natuurbeleid.....	31
3.8 Samenhang klimaat- en natuurbeleid.....	35
4. Paneldiscussie over de uitkomsten van de werksessies	38

1. Introductie

Het PBL evalueert op verzoek van de provincies en het Rijk het beleid dat voortkomt uit het natuurpact. Het PBL onderzoekt samen met WUR en VU de bijdrage van de provinciale beleidsstrategieën aan de vergroting van de biodiversiteit, het versterken van maatschappelijke betrokkenheid en betere verbindingen tussen natuur en economie. We onderzoeken provinciale beleidsstrategieën voor het vergroten en beheer van het natuurnetwerk, het stimuleren van actieve betrokkenheid, duurzaam gebruik en beleving van natuur. Daarbij kijken we ook naar de rol van de landbouw bij het natuurnetwerk en de mogelijke samenhang tussen het natuur- en het klimaatbeleid. Een belangrijk onderdeel van dit onderzoek is het opstellen van opties en handelingsperspectieven voor de provincies en het Rijk, om hun natuurbeleid te versterken.

Op donderdag 28 november 2019 organiseerde het PBL hiervoor samen met WUR en de VU een workshop voor betrokkenen bij het natuurbeleid van de provincies, het Rijk en maatschappelijke organisaties. Het doel van deze workshop was om op basis van de conceptresultaten van het evaluatieonderzoek, met alle betrokkenen, handelingsperspectieven en beleidsopties te verkennen die het natuurbeleid versterken.

Samen met Provincies en Rijk hebben we de onderwerpen opgesteld om uitdagingen, kansen en mogelijke handelingsperspectieven voor versterking van het natuurbeleid te bespreken. Deze onderwerpen zijn besproken in de volgende parallelle deelsessies:

- 1 Realisatie van het Natuurnetwerk
- 2 Rol van de landbouw bij het Natuurnetwerk
- 3 Opbouw van het lerend vermogen in het provinciaal natuurbeleid
- 4 Opschalen van maatschappelijke initiatieven en de rol van netwerken
- 5 Kwaliteit van het Natuurnetwerk
- 6 Samenwerking bij recreatie en natuur
- 7 Herbezinning van het natuurbeleid
- 8 Samenhang tussen klimaat- en natuurbeleid

Voorgaand aan de deelsessie gaf Hans Mommaas een introductie op de opgaven die er liggen in de leefomgeving in Nederland. De context waarbinnen de handelingsperspectieven van het natuurbeleid zich bevinden. Het programma werd afgesloten met een plenaire paneldiscussie.

Leeswijzer:

Dit document bevat het verslag van de discussie naar aanleiding van de inleiding door Hans Mommaas, de verslagen van de deelsessies en de plenaire slotsessie van de workshop.

2. Inleiding door Hans Mommaas

Presentatie

Planbureau voor de Leefomgeving

Workshop handelingsperspectief Nederlands natuurbeleid

Lerende evaluatie van het Natuurpact

Hans Mommaas, directeur PBL

Planbureau voor de Leefomgeving

Lerende evaluatie Natuurpact

- › Driejaarlijkse evaluatie tot 2027 voortgang beleid voortkomend uit Natuurpact. Eerste evaluatie 2017 (ex-ante), tweede in 2020 (ex-durante).
- › Onderzoek tweede evaluatie gericht op:
  1. Realisatie Natuurnetwerk met zowel beheer- als ontwikkelgave
  2. Versterken maatschappelijke betrokkenheid door stimuleren actieve betrokkenheid, duurzaam gebruik en beleving natuur
- › Evalueren: Wat is de bijdrage van beleidsstrategieën aan de ambities?
- › Leren: Leren van de ervaringen (faal- en slaagfactoren) in het natuurbeleid
- › **Aanbevelen: Handlingsperspectieven voor versterken natuurbeleid**

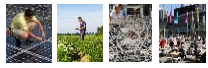
Veranderende context

- Stikstofprobleem
- Energietransitie
- Klimaatadaptatie
- Kringlooplandbouw
- Circulaire economie
- Verstedelijkingsopgave

Veranderend speelveld

complexe, meervoudige opgaven ...

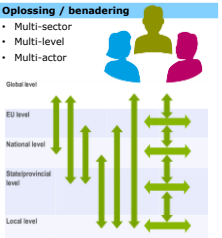

Schakelen tussen:

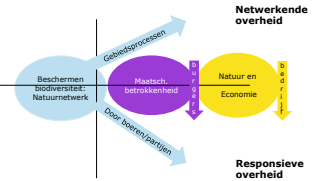
- Overheid en samenleving
- Korte en lange termijn
- Nationaal en decentraal
- Sectoraal en integraal

Oplossing / benadering

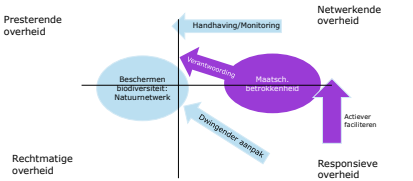
- Multi-sector
- Multi-level
- Multi-actor

Rol provincie natuurbeleid '12-'16 (multi-actor)

Rol provincie natuurbeleid na 2016 (multi-actor)

Platform voor de Leefomgeving

Omwille van samenhang

Platform voor de Leefomgeving

Schakelen in Thorbecke's Trappenhuis

- › Inhoud en structuur
- › Bestuurlijk en ambtelijk
- › Overheid en samenleving

Platform voor de Leefomgeving

Provinciaal natuur- en landschapbeleid, 2018

Platform voor de Leefomgeving

Met de kennis aan de slag

Nederland Natuurpositief

Versterken
Verbeteren
Verbinden

We gaan geen nieuwe projecten inzetten, maar kijken aan bij degenen wie al betrokken is en vanuit deze ambitie in die Biodiversiteitsbeleid een plek krijgen in de samenwerking met de overheid. Via de samenwerking met het Klimaatakkoord, bij informatieprojecten en monitoring. De ambitie volgens de vier V's: Agenderen, Versterken, Verbeteren, Verbinden.

Discussie n.a.v. de presentatie

Ik beluister in de presentatie het idee van 'Laat duizend bloemen bloeien.' Maar eerder werd ook gezegd dat afrekenbaarheid belangrijk is: 'hoe ver ben je nou?' Hoe met deze twee wensen om te gaan?

Reactie: wees je goed bewust van je eigen agenda. Vanuit natuurspectief nadenken over: hoe ga ik dat maatschappelijk positioneren? Streef naar vermaatschappelijking. Maar wetenschappelijke onderbouwing is wel nodig (om deze beweging aan te jagen). Laat je eigen agenda soepel meebewegen.

Vermaatschappelijking betekent niet dat alles moet worden gedecentraliseerd. Je kunt zaken ook internationaal en nationaal regelen. Als er maar commitment is. Het is belangrijk om je agenda op een goede manier te doorleven.

Bij provincies hoor je vaak het geluid 'we hebben wel taken gekregen, maar niet het geld'. Hoe kunnen we hiermee omgaan?

Reactie: maak het geen generiek probleem. Ga als provincie in gesprek. Kijk naar je eigen (systeem)verantwoordelijkheid.

In uw presentatie noemt u dat we niet moeten terugvallen op het intrinsieke waarde van natuur. Wat wordt hiermee bedoeld?

Reactie Hans: wees je bewust dat je met beleid altijd een maatschappelijke waarde van natuur bedient. Natuur heeft een diepe betekenis. Kijk vanuit verschillende domeinen/sectoren naar wat de waarde van natuur kan zijn. Vermaatschappelijking is geen nieuwe beweging. Mensen zijn altijd betrokken bij natuur, natuur heeft waarde voor mensen. Het gaat om het grensvlak tussen natuur en cultuur. Er is veel te winnen om de relatie tussen natuur en cultuur diepgaand te begrijpen.

U had het over een veranderende context met verschillende opgaven als stikstof, energie, adaptatie, kringlooplandbouw, CE, verstedelijking. Welke wordt het minst meegenomen in de integratie? Welke heeft veel potentie?

Reactie: Lastig te zeggen. Alle dossiers bevinden zich in andere ontwikkelingsfasen. Vb. kringlooplandbouw. Sturen op koolstof is ook een belangrijke kandidaat. En landschap heeft ook potentie om als hefboom te fungeren en brug tussen natuur en cultuur te slaan.

3. Deelsessies

3.1 Realisatie Natuurnetwerk

Deelnemers	Provincie Groningen, Utrecht, LNV, Prolander, FPG
Facilitator	Esther de Wit (WUR)
Inhoudsdeskundige	Wiebren Kuindersma (WUR)

Presentatie

De inhoudsdeskundige geeft een toelichting op het onderwerp en schetst de uitdagingen die er zijn op basis van de resultaten van het evaluatieonderzoek.

Afspraken Natuurpact

- Realisatie 80.000 ha nieuwe natuur in 2027.
- 1 januari 2019 is bijna 39.000 ha (49%) nieuwe natuur ingericht.
- Kwantitatief op schema na 8 jaar (48%) van de Natuurpactperiode.
- In 2011 – 2014 is 25.300 ha ingericht. Dat is 6.300 ha/jaar.
- In 2015 – 2018 is 13.500 ha ingericht. Dat is 3.400 ha/jaar.
- Verklaring voor hoog tempo in 2011-2014: inrichting van eerder (voor 2011) verworven gronden.
- Tempo 2015 – 2018 te laag voor doelrealisatie in 2027.

Realisatie in 2027 wordt lastig

- Vererving laatste hectares is vaak het lastigst.
- Afronding vererving is in veel gebieden belangrijk omdat dan pas grootschalige maatregelen (zoals vernatting) kunnen worden getroffen, die cruciaal zijn voor herstel biodiversiteit.
- Provincies hebben veel ingezet op zelfrealisatie door bestaande grondeigenaren:
  - Belangstelling bij reguliere landbouwbedrijven valt tegen.
  - Wel mogelijkheden bij particulieren, landgoederen en verbrede boerenbedrijven.
  - Succesfactoren: actief benaderen, flexibiliteit in natuurdoelen & begrenzing en juiste compensatie (grond!).

Verschillende sturingsstrategieën

- Verschillen in sturingsstrategieën tussen provincies: integrale vs sectorale gebiedsprocessen, wel/geen onteigening, rol externe partners, zelfrealisatie vs vererving.
- Verschillen tussen de aanpak Natura 2000 opgave en overig Natuurnetwerk:
  - Voor Natura 2000 opgaven ontstaat bereidheid bij (een aantal) provincies tot inzet onteigening/volledige schadeloosstelling.
  - Overig Natuurnetwerk veelal gericht op vrijwillige grondvererving en/of zelfrealisatie.
- Illustratie met voorbeelden

Engbertsdijkvenen

- Natura-2000 gebied (PAS).
- LTO trekt gebiedsproces ("samen werkt beter").
- N2000 doelen (hoogveen) staan niet ter discussie. Wel meedenken over invulling maatregelen.
- Beperkte mogelijkheden tot meer integrale aanpak.
- Provincie heeft inpassingsplan in voorbereiding voor bufferzone.
  - Volledige schadeloosstelling bij vrijwillige verkoop.
  - Zelfrealisatie mogelijk, maar door natschade onaantrekkelijk voor omliggende boerenbedrijven.
  - In het uiterste geval onteigening.

Halsters Laag

- Natte natuurplein.
- Resterende opgave 200 ha.
- Afwachtende houding GOB/provincie.
- In 2017 keukentafelgesprekken met grondeigenaren vanuit GOB.
- 70 ha realisatie door waterschap en 23 ha via zelfrealisatie o.a. op landgoed de Dassenberg.
- Meer flexibiliteit in natuurdoelen en herbegrenzing.
- 60 ha voorlopig niet gerealiseerd.

Route 1 voor afronding Natuurnetwerk

- Onteigening breed inzetten:
  - Provinciale inpassingsplannen opstellen;
  - Heel specifiek begrenzing en natuurdoelen vastleggen + argumentatie voor inzet dwingende instrumenten;
  - Betalen volledige schadeloosstelling (voldoende budget);
  - Organiseren zorgvuldig gebiedsproces.

Verwacht doelbereik:

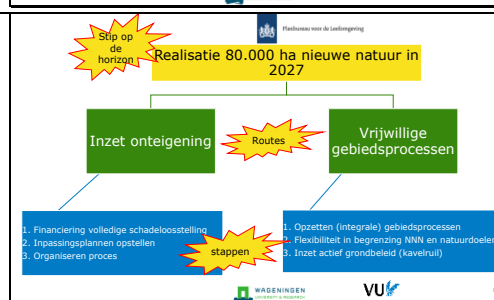
- Positief voor realiseren natuurdoelen in 2027;
- Negatief voor maatschappelijke betrokkenheid;
- Missen van kansen voor verbinden natuur en economie (m.n. landbouw).

Route 2 voor afronding Natuurnetwerk

- Vrijwillige gebiedsprocessen:
  - Meer flexibiliteit in natuurdoelen en begrenzing Natuurnetwerk;
  - Maximaal capaciteit inzetten op faciliteren;
  - Meer integrale gebiedsprocessen met meer kansen op synergie met andere (beleids)doelen;
  - Actief grondbeleid (bv. door kopen ruilgrond en planmatige kavelruil)

Verwacht doelbereik:

- Realisatie natuurdoelen (in hectares en of natuurkwaliteit) in 2027 onzeker;
- Veel kansen voor vergroten maatschappelijke betrokkenheid;
- Nieuwe kansen voor verbinden natuur en economie (zoals landbouw).

Discussie n.a.v. de presentatie

De aanwezigen hebben moeite met het lostrekken van onteigening van het gebiedsproces omdat bij het instrument onteigening 100% schadeloosstelling kan worden toegepast. Deze 100% schadeloosstelling stelt de overheid in staat om extra kosten te kunnen vergoeden. Dat is in het vrijwillige gebiedsproces van belang om de medewerking van grondeigenaren te krijgen. In die zin is het kunnen beschikken over het instrument van onteigening behulpzaam ook tijdens een vrijwillig gebiedsproces.

Uitwerking van de routes

In de werksessies hebben de deelnemers een gewenst toekomstbeeld opgesteld (stip op de horizon). Ze hebben daarbij een of meerdere routes uitgewerkt (opties) die leiden tot realisatie van dit toekomstbeeld. Ze hebben daarbij o.a. gesproken over de tussenstappen die nodig zijn, de concrete acties (handelingsperspectief) en de haalbaarheid en risico's hierbij. Hieronder volgt het verslag van de besproken routes uit deze werksessie.

Route: realisatie NNN zonder onteigening

Stip op de horizon: Realisatie NNN in 2027. We concentreren ons op gebied binnen het NNN. Randzones en Natuur inclusieve landbouw worden buiten beschouwing gelaten.

Route: kijken we hoe het NNN kan worden gerealiseerd als onteigenen geen optie is.

Idee 1: Wat nodig is dat er meer lange termijn wordt gedacht en er goede integrale omgevingsplannen worden opgesteld waarin alle gebiedsuitdagingen een plek krijgen. Daarvoor moeten alle opgaven worden geïnventariseerd en moeten bestuurders kleur bekennen en keuzes maken. Nu is het in sommige provincies vooral pappen en nathouden als zich een situatie voordoet waar ze op moeten reageren. Met een lange termijn plan creëer je helderheid voor eigenaren wat wel en niet kan op hun grond.

Door veranderend beleid ontstaan er steeds nieuwe kaders die nieuwe dynamiek kunnen creëren in een gebiedsproces. Denk bijvoorbeeld aan klimaat of circulaire economie, RES. Daar moet je goed op inspelen en kijken of dat nieuwe kansen biedt. Doelen moeten dan soms ook herijkt worden.

Idee2: Herbegrenzen met doelbereik als leidraad. Het loslaten van doelen wordt niet gezien als optie. Ook het loslaten van de deadline 2027 is geen uitgangspunt, zeker niet in de communicatie naar buiten. Het loslaten van die deadline betekent ook dat je het risico loopt dat Rijk regie terugpakt omdat provincies doelen niet halen.

Mogelijk houdt de provincie soms ook te snel op met het faciliteren van eigenaren, in de zin van dat ze hun taak te nauw opvatten. Door meer begeleiding te bieden aan eigenaren en ook op microniveau regie te pakken om nieuwe functies in te passen, mensen mee te nemen in pakken van nieuwe kansen kan er ook beweging gecreëerd worden

Er ligt ook een uitdaging in het creëren van interessante omstandigheden voor beheerders, dat helpt om meer zelfrealisatie van de grond te krijgen. Daarvoor zou een 100% vergoeding voor beheer van N2000 gebieden kunnen helpen omdat dit het aantrekkelijker maakt om dit op je te nemen. Daarnaast is het faciliteren van nieuwe verdienmodellen belangrijk. Daar moet je ruimte voor geven. Zo'n grote omgevingsvisie zou daarin kunnen helpen om de kaders duidelijk te maken.

Soms zijn boeren heel afwachtend en hopen ze op een beter bod, nieuw beleid. Een grote omgevingsvisie bied die boeren duidelijkheid. En door flexibel te begrenzen (als dat hydrologisch kan) kan de provincie ook meer 'boerenslimheid' inzetten en naar de buurman stappen als een boer

niet wil meewerken. Duidelijker zijn over wat een grondeigenaar kan verwachten zodat mensen ook beslissingen kunnen gaan nemen. Het hanteren van de 2027 deadline is daarin ook belangrijk.

Wat eerste ideeën waren:

Provincie gaat de prijs van de grond bepalen: dat wat het waard is. Dat gebeurde vroeger ook, maar is met nieuwe richtlijnen is dat eigenlijk geen optie.

Er is een doelstelling voor behoud van biodiversiteit, maar veel gebieden liggen niet vast. Er zou kunnen worden gekeken naar nieuwe verdeling van natuur tussen provincies. Meer weidevogelgebied in Groningen vanuit de Randstad omdat grond daar goedkoper is en er meer mensen bereid zijn mee te werken, milieudruk lager is etc. Daar hoort dan ook een nieuwe verdeling van middelen bij.

Natuur laten meeliften op andere ontwikkelingen die commercieel aantrekkelijk zijn zoals RES. Waarbij andere partijen, zoals windboeren, worden gevraagd mee laten betalen aan het gebiedsproces en ontwikkeling.

Route: Realisatie Natuurnetwerk met schadeloosstelling/onteigening

Stip op de horizon: Realisatie 80.000 ha nieuwe natuur in 2027

Route: Realisatie met inzet instrument volledige schadeloosstelling/onteigening

De discussie begon met een meer fundamenteel meningsverschil over onteigening. Voor Natuurmonumenten is onteigening een mogelijk instrument om het doel van 80.000 ha Natuurnetwerk in 2027 te kunnen halen. De FPG legt de nadruk meer op de inbreuk die onteigening doet op de eigendomsrechten van particulieren.

De aanwezigen besluiten om het vraagstuk van onteigening op te delen in twee elementen, namelijk het betalen van volledige schadeloosstelling en de daadwerkelijke onteigening van grond.

Het betalen van volledige schadeloosstelling is weinig omstreden. Dit lijkt vooral een financieel probleem, waarbij sommige provincies wel bereid/in staat zijn om hier extra geld voor uit te trekken en anderen niet. Dit probleem wordt in de discussies tussen Rijk en provincies ook een beetje vermeden. In het Natuurpact is de Rijksbijdrage niet gebaseerd op volledige schadeloosstelling dus dan zou een extra Rijksbijdrage aan de orde kunnen zijn. Aan de andere kant hebben de provincies zich vastgelegd op realisatie in 2027. Vanuit dit gezichtspunt zouden provincie vooral eigen geld moeten inzetten voor betalen volledige schadeloosstelling en een aantal provincies doet dat ook al. LNV en provincies zouden hier een open gesprek over moeten hebben. Nu wordt aan de provincies en manifestpartners gevraagd om een plan van aanpak voor afronding Natuurnetwerk te maken, maar eigenlijk zou LNV hier gewoon aan mee moeten doen. Dat pas ook beter bij de nieuwe verhoudingen tussen LNV en provincies waarin veel meer de gezamenlijke verantwoordelijkheid centraal staat i.p.v. het adagium 'je gaat erover of niet'. PBL zou ook eens kunnen uitrekenen hoeveel inzetten van volledige schadeloosstelling gaan kosten voor afronding 80.000 ha in 2027.

Het dwang aspect van onteigening moet zoveel mogelijk worden voorkomen door goede gebiedsprocessen waarin grondeigenaren op vrijwillige basis hun grond kunnen verkopen, ruilen of zelfrealisatie gaan doen. Echte onteigening zou dan alleen gaan over de laatste percelen waar het echt niet anders kan. Het is wel mogelijk dat sommige provincies (ook als er geld is voor volledige schadeloosstelling) geen onteigening willen voor natuur om politieke redenen.

3.2 Rol van de landbouw bij het Natuurnetwerk

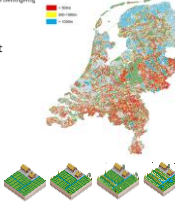
Deelnemers	Provincie Gelderland, Noord-Brabant, Vlinderstichting, Staatsbosbeheer en LNV,
Facilitator	Irene Bouwma (WUR)
Inhoudsdeskundige	Alwin Gerritsen (WUR)

Presentatie

De inhoudsdeskundige geeft een toelichting op het onderwerp en schetst de uitdagingen die er zijn op basis van de resultaten van het evaluatieonderzoek.

Natuur en landbouw

- Realisatie Nationaal Natuur Netwerk (NNN) vraagt om betrokkenheid landbouw
  - Grens soms erg scherp
  - Beperkt ontwikkelingsruimte van natuur en van landbouw
  - Verweving als stip aan de horizon
- Provincies zijn 'beleid' aan het formuleren en aan het uitvoeren
  - Gaat dit 'beleid' werken?
  - Hoe kan het effectiever?
- Stikstof-dossier geeft een nieuwe dynamiek

Provinciale strategieën

- Agrarisch beheer Natuurnetwerk: op gronden die meestal niet in eigendom bij de boer zijn
- Zelfrealisatie Natuurnetwerk: agrariërs realiseren natuur op eigen grond
- Natuurinclusieve landbouw: agrariërs nemen maatregelen voor natuur op landbouwgrond
- Overschakelingszone: natuurinclusieve bedrijven in zone om Natuurnetwerk
  - Nieuw en in ontwikkeling

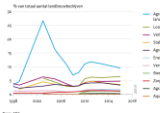
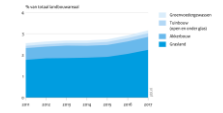
Provincies stimuleren en ondersteunen vooral

- 1:1 gesprekken bij realisatie Natuurnetwerk
  - Ontelgening als Zwaard van Damocles
- Vergroten netwerk van welwillende agrariërs
- Ondersteunen van het ontwikkelen van natuurinclusieve initiatieven
  - ondersteunen met geld, grond kennis, kavelruil, etc.

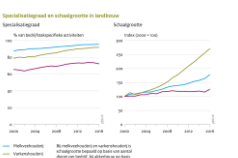
Wie nemen natuurmaatregelen?

- Veel multifunctionele en biologisch bedrijven
- Marktaandeel groeit, maar klein (CPB en PBL, 2015)
- Aantal en areaal multifunctionele bedrijven groeit slechts beperkt (PBL, 2018)

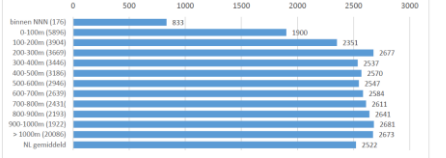

Koersvaste landbouw: trends

- Afname van het aantal agrariërs
- Internationalisering
- Toename macht ketenpartijen
- Schaalvergroting bedrijven
- Lichte daling areaal over NL
- Specialisering
- Industrialisering
- Kostprijsreductie

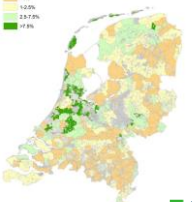
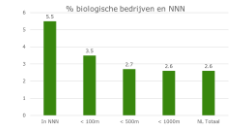

Landbouw om NNN nauwelijks anders dan gemiddeld

Figuur 1. Gemiddelde intensiteit van het agrarisch grondgebruik (C/ha) in relatie tot de ligging van het bedrijf vanaf het NNN

MFL wel geclusterd, maar geen sterke relatie met NNN

Bron: GIAB

Koers verleggen gaat niet vanzelf

- Veel agrariërs willen wel (PBL, 2019), maar kunnen niet
- Geen sterke koerswijziging
  - Ondanks dynamiek natuurinclusieve landbouw
  - Ondanks stoppende bedrijven (al dan niet vrijwillig)
- Stimulerende aanpak noodzakelijk, maar niet voldoende
  - Coördinatie nodig

<p>Platform voor de Landbouwing</p> <ul style="list-style-type: none"> > Stip op de horizon: sterkere bijdrage van de landbouw aan het Natuurnetwerk > Route A: Generiek omschakelen landbouwsysteem > Route B: Concentratie van NIL in een overgangszone om Natuurnetwerk > Zijn er nog andere routes denkbaar? <ul style="list-style-type: none"> Scheiding, schaalvergroting en technologische maatregelen benutten om gronden vrij te spelen voor natuur (Ruimtepomp) <p>WAGENINGEN UNIVERSITEIT VAN LEIDEN</p> <p>VU</p>	<p>Platform voor de Landbouwing</p> <p>Route B: Concentratie van verdergaande vormen van NIL in een overgangszone om het natuurnetwerk</p> <p>Stappen:</p> <ul style="list-style-type: none"> > Ruimtelijk puzzelen <ul style="list-style-type: none"> Actief grondbeleid Meekoppelen met andere gebiedsopgaven Rol voor financiële instellingen? > Nieuwe instrumenten <ul style="list-style-type: none"> Voorwaarden stellen aan verpachting grond Warme sanering voor bedrijven die niet mee willen of kunnen <p>WAGENINGEN UNIVERSITEIT VAN LEIDEN</p> <p>VU</p>
<p>Platform voor de Landbouwing</p> <p>Route A: Generiek omschakelen landbouwsysteem</p> <p>Stappen:</p> <ul style="list-style-type: none"> > Structureel betalen voor maatregelen door boeren > <i>Echt</i> experimenteren met nieuwe landbouwvormen en verdienmodellen > Marktordening: prijzen, samenwerking mogelijk maken, etc. <p>Deltaplans Biodiversiteitsherstel In onder meer natuur- en landbouw</p> <p>WAGENINGEN UNIVERSITEIT VAN LEIDEN</p> <p>VU</p>	

Discussie n.a.v. de presentatie

Wat bedoelen jullie met natuur en hoe zit biodiversiteit eruit? Iedereen is er voor, maar je moet het dan wel een stap concreter maken. We hebben een derde spoor (C) nodig: de radicale systeemverandering, als tegenstelling tot meer graduele aanpassingen. Dit is meegenomen bij groep A (rol van de landbouw bij het natuurnetwerk) als variant op een geleidelijke verandering.

Uitwerking van de routes

In de werksessies hebben de deelnemers een gewenst toekomstbeeld opgesteld (stip op de horizon). Ze hebben daarbij een of meerdere routes uitgewerkt (opties) die leiden tot realisatie van dit toekomstbeeld. Ze hebben daarbij o.a. gesproken over de tussenstappen die nodig zijn, de concrete acties (handelingsperspectief) en de haalbaarheid en risico's hierbij. Hieronder volgt het verslag van de besproken routes uit deze werksessie.

Route: Rol van de landbouw bij het natuurnetwerk

Stip op de horizon: Een landbouw die geen negatieve impact op natuurgebieden heeft en zelf ook biodivers is.

Route: Rol van de landbouw bij het natuurnetwerk (groep A en C)

Een landbouw die geen negatieve impact op natuurgebieden heeft komt neer op een landbouw die kan voldoen aan de doelen van het Natuurnetwerk. Daarnaast gaat het ook om biodiversiteit op boerenland en dan gaat het om andere soorten (insecten bijvoorbeeld) en habitats. De referentie is "jaren-50 landbouw"; ecologisch dan; niet economisch.

De belangrijkste route hier naartoe is dat na een goede discussie fase het Rijk kaders opstelt. Op rijksniveau is men nu met een goede discussie bezig; het is nu het goede moment. De EU speelt daar

ook een rol in, maar moet niet op gewacht worden. Deze kaders dienen wel ruimte te laten voor provincie-specifieke uitwerkingen; geen topdown keuzes. Er moet een gezamenlijk plan achter zitten. Een voorbeeld van deze kaders (regulering) zijn emissieplafonds op basis van critical loads. Ook gaat het om kaders via de marktregulering; bijvoorbeeld dat supermarkten alleen nog drie-sterren-vlees mogen verkopen. Belastingen is ook een mogelijkheid. Weerstand is niet erg, maar er moet ook perspectief zijn voor (een deel van) de landbouw.

Provincies moeten ook hun rol nemen. Ten eerste door advies uit te brengen aan het Rijk, maar via bijvoorbeeld regels voor stallen (Saldering) of via het ruimtelijk instrumentarium (bouwblok regelen) kunnen zij ook het een en ander; ook dwingende maatregelen. De landelijke kaders zullen ook doorvertaald moeten worden naar de provinciale praktijk. Andere interventies moeten echt op Rijksniveau genomen worden, zoals mestwetgeving. Dat kunnen provincies niet.

De stappen zijn daarmee:

1. Gezamenlijke kaders opstellen
2. Kaders doorvertalen naar regio

Maatregelen liggen vooral op terreinen reguleren en coördineren. Bij dat laatste hoort het voeren van het Rijk en eventuele commissies door provincies.

Route: Overgangszone zone voor natuur, boer en maatschappij

Stip op de horizon: Een landbouw die geen negatieve impact op natuurgebieden heeft en zelf ook biodivers is.

Route: Overgangszone zone voor natuur, boer en maatschappij

De naam wordt door de groep veranderd in zone voor natuur, boer en maatschappij om zo te benadrukken dat de zone niet alleen voor natuur is. De stip op de horizon is dat mensen trots zijn op het landschap waarin zij wonen – vanwege de natuur, cultuur en de landbouw die er is.

Na wat discussie werd vastgesteld dat de belangrijkste stap is om echt in een aantal gebieden concreet aan de slag te gaan met het ontwikkelen van een overgangszone. In de groep overheerste het gevoel dat op dit moment men dit nog nergens echt doet. De stikstofcrisis is hierbij zowel een kans – omdat het momentum (en geld) creëert maar kan ook een risico zijn als blijkt dat voor stikstof een dergelijke overgangszone weinig effect heeft.

De stappen die men identificeerde in de groep zijn:

1. Kies een aantal concrete gebieden (bv 5) waar je actief op inzet – ook met grondbeleid (uitplaatsen bedrijven indien nodig en ruimte bieden aan nieuwe boerenbedrijven die hier wel kansen in zien)
2. Analyse omtrent landschap ecologische processen op basis waarvan je de zone identificeert als ook de maatschappelijke wensen (wat willen de mensen in en om de zone)

3. Betrek de eigenaren en inwoners vanaf de start
4. GLB inzetten voor dit beleid – kiezen voor concentratie van de middelen in specifieke zones

Bij het concrete gebied werden specifiek nog een aantal opmerkingen gemaakt:

- Voor het gebied dienen meerjarige verdienmodellen ontwikkeld te worden
- De precieze zone rondom het gebied moet geïdentificeerd worden op basis van expert oordeel
- De keuze van de gebieden dient in overleg met de andere provincies gedaan te worden – niet voor elk gebied in elke provincie maar wel zo dat alle provincies voorbeeldgebieden hebben die lijken op hun eigen provincie

Er werd opgemerkt dat dezelfde aanpak ook kansen biedt voor andere gebieden die niet om het NNN liggen.

3.3 Opbouw van het lerend vermogen in het provinciaal natuurbeleid

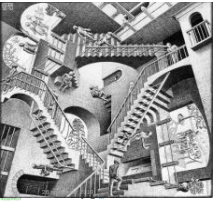
Deelnemers	Provincie Noord-Brabant, IPO, gemeente Amsterdam
Facilitator	Lisa Verwoerd (PBL)
Inhoudsdeskundige	Eva Kunseler (PBL)

Presentatie

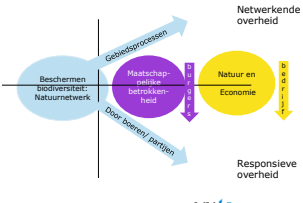
De inhoudsdeskundige geeft een toelichting op het onderwerp en schetst de uitdagingen die er zijn op basis van de resultaten van het evaluatieonderzoek.

Achtergrond: schakelen in het natuurbeleid

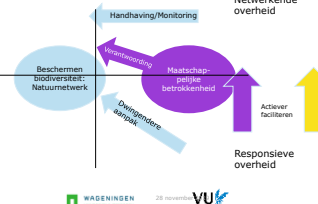
- Inhoud en belangen
- Bestuurlijk en ambtelijk
- Met overheden en maatschappij

Rol provincie natuurbeleid '12-'16 (multi-actor)

Rol provincie natuurbeleid na 2016 (multi-actor)

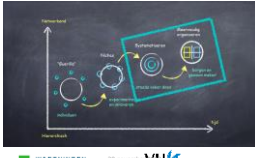

Uitdagingen

- Lastig om natuuropgave in het gebied te organiseren op vrijwillige basis
- Realiseren natuuropgave via gebiedsprocessen en projecten vraagt continue bijstelling van instrumenten, spelregels en organisatie
- Verbinding realiseren tussen natuur en andere domeinen komt beperkt van de grond

Lerend vermogen in opbouw

Vermogen om rollen te combineren groeit werkendeweg in gebiedsprocessen en projecten, maar vergt nog verzilvering in de organisatie

Stip lerend vermogen

Provincies kunnen goed verschillende rollen combineren om effectief Natuurpact ambities te behalen in samenhang met andere gebiedsopgaven (water, klimaat, landbouw)

Routes richting stip

- Leren over combineren van rollen in gebieden en projecten
  - Hoe kunnen lessen beter landen in nieuw instrumentarium en inzicht in welke combinatie van rollen waar en wanneer werkt?
- Wiel niet opnieuw uitvinden vraagt organisatieleren
  - Hoe kan integraal werken op uitvoeringsniveau (gebieden en projecten) landen in integraal werken op planniveau?

Dilemma's van route 1

- Leren over combineren van rollen in gebieden en projecten
  - Gebiedsregisseurs hebben nauwelijks tijd en ruimte voor reflectie
  - Rollen van netwerken en faciliteren extern beleggen heeft risico op verlies aan controle en gebrek aan regie
  - Risico op tegengestelde signalen afgeven (onbetrouwbare overheid)

<p style="text-align: right;"><small>Platform voor de Leefomgeving</small></p> <h3>Voorbeelden van stappen route 1</h3> <ul style="list-style-type: none"> > Tijd maken voor het trekken van lessen > Lessen deelbaar maken: wat neem je mee naar volgend project? > Goede balans vinden in extern beleggen en regie houden > Geloofwaardige en consistente aanpak hanteren <p style="text-align: right;"><small>WAGENINGEN UNIVERSITEIT</small> 28 november VU</p>	<p style="text-align: right;"><small>Platform voor de Leefomgeving</small></p> <h3>Voorbeelden van stappen route 2</h3> <ul style="list-style-type: none"> > Verkennende fase inrichten om inschatting te maken van benodigde expertise, instrumenten en capaciteit voor aanpak gebiedsopgave met 'verkenners' uit sectoren > Met omgevingsvisies opgaves in beeld brengen en daar plannen op baseren > Lessen trekken over gebieden/projecten heen of provincies nog de goede dingen doen (vb leernetwerk tussen provincies) <p style="text-align: right;"><small>WAGENINGEN UNIVERSITEIT</small> 28 november VU</p>
<p style="text-align: right;"><small>Platform voor de Leefomgeving</small></p> <h3>Dilemma's van route 2</h3> <ul style="list-style-type: none"> > Wiel niet opnieuw uitvinden vraagt organiseren - Opgave centraal stellen en daar de juiste mensen omheen organiseren lastig vanwege schotten in organisatie - Tendens is tegenovergestelde: natuurbeleid (binnen natuurnetwerk) is sectoraler geworden en meer verkokerd vanwege focus op biodiversiteitsdoelen - Kennisuitwisseling gericht op 'wat werkt waar wanneer' (doen we de dingen goed?) maar reflectie ontbreekt op: 'doen we nog de goede dingen' <p style="text-align: right;"><small>WAGENINGEN UNIVERSITEIT</small> 28 november VU</p>	

Discussie n.a.v. de presentatie

Er zijn geen opmerkingen.

Uitwerken routes

In de werksessies hebben de deelnemers een gewenst toekomstbeeld opgesteld (stip op de horizon). Ze hebben daarbij een of meerdere routes uitgewerkt (opties) die leiden tot realisatie van dit toekomstbeeld. Ze hebben daarbij o.a. gesproken over de tussenstappen die nodig zijn, de concrete acties (handelingsperspectief) en de haalbaarheid en risico's hierbij. Hieronder volgt het verslag van de besproken routes uit deze werksessie.

Route: Inzet op leren door doen in gebieden en processen

Stip op de horizon: Provincies zijn vaardig in het schakelen tussen vormen van overheidssturing om zo de ambities uit het Natuurpact effectief te verzilveren

Route: Inzet op leren door doen in gebieden en processen

De stip op de horizon is verder invulling gegeven door te interpreteren als een vliegwieleffect van netwerkende activiteiten. Om dit te bewerkstelligen zijn een aantal stappen nodig. Een belangrijke stap is het toevoegen van reflexief vermogen in gebiedsprocessen. Onderdeel hiervan is het leren kennen van elkaars taal. Eveneens is het van belang om inzichtelijk te maken welke beweging er gaande is: hoe monitor je nu wat er te leren en op te schalen valt?

Uitwerking stip: provincies zijn vaardig in het combineren van rollen om effectief ambities te halen

- Ervaren van vliegwieleffect van netwerkende activiteiten
- Nieuwe manieren van leren om opgavegericht te werken
- Gezamenlijk verhaal ontwikkelen en uitdragen in en buiten de organisatie ten behoeve van opgavegericht werken (met gemeenschappelijk vocabulaire)

Tussenstappen:

1. Elkaars taal leren is het ontwikkelen van een gemeenschappelijke taal
2. Monitoren van de beweging: wat valt er te leren, op te schalen, te verbreden. Hoe verbeeldt je de succes/faalfactoren?
3. Toevoegen van reflexief vermogen in gebiedsprocessen (in en tussen gebieden lessen delen)

4. Transparantie over belangen en waarden van betrokken partijen en duidelijkheid wat er nodig is

Acties:

- Meekoppelen: Verschillende partijen en belangen samenbrengen, waardengesprek (actor: provincie) (1)
- Coördineren: Partijen bij elkaar brengen (actor: provincie; wanneer: z.s.m.) (1)
- Leren: vertellen en uitleggen, vb. gunstige staat van instandhouding (actor: elke organisatie; wanneer: zo snel mogelijk (1)
- Experimenteren: Hoe laat je 'succes' zien? (2)
- Experimenteren: ruimte voor verschillende vormen van monitoring gaan ontdekken; leer van "lichtgroene" programma's (2)
- Leren: leren over transitie monitoring ook uit andere sectoren/ ecosystemen bv. bedrijven etc. via opgavegericht leren en leernetwerken van de provincies (actor: provincies) (2)
- Meekoppelen: Monitor die dingen die voor meerdere doelen zeggingskracht hebben, dus niet te technisch (actor: provincie)(2)
- Leren: per gebied bijeenkomst over strategie: wat is nodig? (actor: provincie; wanneer: 2020) (3)
- Meekoppelen: houd in een gebied overzicht over alle relevante belangen en waarden (actor: gebiedsregisseur) (3)
- Coördineren: Partijen faciliteren om daadwerkelijk lessen te delen op bruikbare manier (actor: provincies + onderzoeksinstellingen) (3)

Risico's en kansen

- Risico: nog niet normaal om dit gesprek te voeren (1)
- Risico: bewust vaag taalgebruik voor meerderheid (1)
- Risico: niet te veel tijd besteden aan structuurdiscussies bijv. over opgavegericht werken

Stip op de horizon: Provincies zijn vaardig in het schakelen tussen vormen van overheidssturing om zo de ambities uit het Natuurpact effectief te verzilveren

Route: Inzet op organisatie leren

Om goed en effectief te kunnen schakelen op organisatieniveau is het nodig dat provincies ook goed en helder communiceren over hun rol en positie. Wanneer er verschillende verwachtingen spelen bij andere partijen kan dat namelijk frustreren. Het is nodig dat er helderheid komt in welke opgaven en speelvelden vragen om welke vorm van overheidssturing: is hier een patroon en kunnen we ons die eigen maken?

Leren en reflectie meer systematisch in bouwen is een volgende stap, op die momenten kan de koers worden bepaald of worden heroverwogen. Nodig om meer en bewuster stil te staan bij doen we de goede dingen (i.p.v. vooral doen we de dingen goed). Leren meer inbedden is nodig zodat de leerprocessen effectiever zijn. Experimenteren d.m.v. pilots is dan een goede eerste stap om inzichten op te doen, want dat is binnen een veilig context met ruimte om fouten te maken. Maar, durf dan ook op te schalen en de opgedane lessen te institutionaliseren.

Een andere belangrijke stap is het benutten van andere vormen van leren. Niet alleen via interviews, maar ook andere (meer creatieve, zoals rollenspellen) manieren zijn wenselijk. En, benut frisse blikken en perspectieven van nieuwe werknemers en organisaties! Nieuwe generatie heeft nieuwe blik, die moeten binnengehaald worden en gebruikt.

Uitwerking van de stip:

Belangrijk is rolvastheid / institutionaliseren in een veranderende context / goed beeld van ieders rol en individuele belangen / communicatievaardig / hoe leer je argwaan voor te zijn?

Tussenstappen:

1. Communiceer over rol en positie (openheid, eerlijkheid, transparantie)
2. Differentieer rol-doel combinaties; zijn daar patronen in te onderscheiden?
3. Organiseer leermomenten en reflectie (intern EN extern)
4. Organiseer experimenten en pilots (om te verkennen en fouten te maken)
5. Hoe benut je andere vormen van leren (dus niet alleen maar via interview, maar ook andere manieren) en hoe kunnen we leren van nieuwe generaties?

Acties:

- Reguleren: weg van oude denken, cultuur/gedragsverandering
- Reguleren: tik op vingers! (evaluatie onderzoeken)
- Leren: zelflerend vermogen
- Leren: uitwisselen van kennis tussen provincies
- Experimenteren: betrekken van andere manieren van denken
- Coördineren: organiseer uitwisseling van bet practices en de worst cases

Boodschap aan het panel: *Beste Donné Slangen, hoe organiseer jij het zelflerend vermogen binnen je organisatie en hoe kunnen wij (provincie, gemeente) daaraan bijdragen?*

ROUTE: **B** Inzet op organisatie leren

Resultat?

... is een veranderende cultuur
 ... gaat breuk maken met
 ... inhoud van de bestaande
 ... kennis en vaardigheden

3.4 Opschalen van maatschappelijke initiatieven en de rol van netwerken

Deelnemers	LVN, provincie Noord-Brabant, Flevoland, Utrecht en IVN
Facilitator	Rosalie van Dam (WUR)
Inhoudsdeskundige	Didi van Doren (PBL)

Presentatie

De inhoudsdeskundige geeft een toelichting op het onderwerp en schetst de uitdagingen die er zijn op basis van de resultaten van het evaluatieonderzoek.

Budget voor beleid rondom vrijwilligers en burgerinitiatieven

- Het budget voor dit beleid rondom vrijwilligers en burgerinitiatieven is licht toegenomen, met name het bedrag voor open subsidieregelingen is groeiende
- Drie trends:
  - Verlaging reguliere / boekjaar subsidies naar maatschappelijke organisaties
  - Verschuiving van reguliere/ boekjaar subsidies naar project subsidies.
  - Opstelling van open subsidieregelingen voor burgerinitiatieven
- Eerste inschatting totale besteding: tussen de 3 ton en de 2 miljoen
- Begeleiden van vrijwilligers of initiatieven vereist investeringen

Bijna alle provincies hebben programma's en/of subsidies voor maatschappelijke betrokkenheid voor natuur

Programma's en regelingen voor ondersteunen van vrijwilligers en (burger)initiatieven

Programma's	Doelstelling	Doelgroep
Streekbeheer	Streekbeheer: ondersteuning van vrijwilligers voor de natuur	Via intermediairs
Betrekken bij Groen	Betrekken bij Groen: gemeentelijke meerderheden voor de Natuur	Vrijwilligers & bewonersinitiatieven
Stroom van de Buurt	Stroom van de Buurt: ondersteuning van bewonersinitiatieven die actief zijn op de lokale markt	Via intermediairs
Burgervolwassenen	Regeling 'Burgervolwassenen bij natuur, groen en landschap' structureel van gemeenten	Burgervolwassenen
Natuur en Samenleving	Regeling Natuur en Samenleving: structureel van gemeenten	Via open subsidieregeling
Wet van de Natuur	Regeling Natuur en Samenleving: structureel van gemeenten	Breed (publieke zorg)
Wet van de Natuur	Regeling Natuur en Samenleving: structureel van gemeenten	Breed (publieke zorg)

Andere programma's: groene schoolpleinen, voucherregelingen, ondersteuning van ondernemers (bijv. Groene helden), realisatie INN, Subsidies voor leefbaarheid van het platteland

Zijn we er al? Is er genoeg maatschappelijke betrokkenheid en waar willen we naartoe?

- Op casus niveau blijkt dat er nieuwe (burger)initiatieven voor natuur ontstaan en dat nieuwe vrijwilligers en vrijwilligers- en bewonersgroepen aan de slag gaan in de natuur
  - Bijv. casus Streekbeheer: toename vrijwilligersgroepen 2 tot 17 per jaar; casus Betrekken bij Groen N-H: lichte toename
  - Bijv. casus Groen aan de Buurt: 8 gemeenten, 4-8 BI; casus regeling Gelderland: 29 Burgerinitiatieven
- Betrokkenheid nieuwe partijen
  - Bijv. Groen en natuur bij zorginstellingen; In Overijssel 16 projecten zorg en natuur; in NB: 9 tuinen op 35 locaties van 1 zorginstelling
- Uit ander onderzoek ook signaal toename maatschappelijke betrokkenheid
  - 81% Nederlanders matig tot zeer betrokken bij natuur (De Boer en Langers, 2017)
  - Schatting 80.000-100.000 vrijwilligers actief in NL (Roetemeijer 2016; Creemers & Laan, 2018)
  - Groene schoolpleinen: In Noord-Brabant al 150 scholen, ongeveer 13% van totaal

Breed scala aan betrokken partijen en doelgroepen

Stip aan de horizon: meer mensen actief

- Provincies hebben meervoudige doelen die zij willen bereiken met maatschappelijke betrokkenheid bij natuur
- Het type doel waar accent op ligt verschilt per provincie en programma

Handelingsperspectieven voor opschaling

Stip op de horizon en routes

- › Stip op de horizon: meer mensen betrokken en actief voor natuur
- › Routes
  - A. Vergroten van provinciaal budget om bewonersgroepen en burgerinitiatieven te faciliteren (direct of via intermediairs)
  - B. Investeren in het betrekken van nieuwe partijen en ontwikkeling van nieuwe netwerken
- › Stappen

Route B Nieuwe samenwerking en netwerken

- › Investeren in het betrekken van nieuwe partijen en ontwikkeling van nieuwe netwerken
- › Aandachtspunten
  - Het belang van netwerken / nieuwe samenwerking
    - Nieuwe groepen mensen bereiken
    - Haal maatschappelijke betrokkenheid bij natuur uit de groene hoek
  - Interesse en betrokkenheid relevante partners
    - Scholen
    - Zorginstellingen, zorgverzekeraars, m.b.t. doel welzijn en gezondheid
    - Gemeenten: belangrijke partners/ co-financiers voor landschapsbeleid/zorg
    - Meer? Gebiedsregisseurs NNN?
  - Wat is er nodig om nieuwe partijen te betrekken?
    - Bewijs van effecten, bijv. op gezondheid?
    - Meer?

Route A Meer provinciaal budget voor facilitering

- › Vergroten van provinciaal budget om bewonersgroepen en burgerinitiatieven te faciliteren (direct of via intermediairs)
- › Aandachtspunten
  - Opbrengsten
    - Inzichtelijk maken wat het oplevert. Hoe krijg je geld los bij provinciaal bestuur?
  - Ambities: eigen motivaties combineren met ecologisch bijdrage
    - Meer geld naar begeleiding/menskracht? Of tools zoals gebiedsplannen?
  - Continuïteit
    - Financiële ondersteuning op de lange termijn van initiatieven en continuïteit in vrijwilligers (belang van opleiding, binding, waardering etc.)
  - Capaciteit en kennis

Discussie n.a.v. de presentatie

De deelnemers hebben enkele aanvullingen/opmerkingen op de presentatie, zoals dat bij het analyseren van provinciale budgetten voor maatschappelijke betrokkenheid je bewust moet zijn van het multiplier effect van beleid. Ook wordt door een deelnemer van het IVN een figuur getekend om verschillende vormen/lagen van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur te duiden. Het figuur – een piramide - heeft drie lagen: de eerste laag betreft betrokkenheid middels lidmaatschap van natuurorganisaties (bv. ledenaantallen). De tweede laag gaat over betrokkenheid bij het natuurbeheer (bv. vrijwilligerswerk in beheer). De derde en bovenste laag gaat over het zelf starten van een initiatief (bv. groene burgerinitiatieven). Het idee is dat er een opwaartse druk is in de piramide.

Uitwerking van de routes

In de werksessies hebben de deelnemers een gewenst toekomstbeeld opgesteld (stip op de horizon). Ze hebben daarbij een of meerdere routes uitgewerkt (opties) die leiden tot realisatie van dit toekomstbeeld. Ze hebben daarbij o.a. gesproken over de tussenstappen die nodig zijn, de concrete acties (handelingsperspectief) en de haalbaarheid en risico's hierbij. Hieronder volgt het verslag van de besproken route uit deze werksessie.

Route: nieuwe samenwerking en netwerking

Stip op de horizon: meer mensen (actief) betrokken bij natuur

Route: Nieuwe samenwerking en netwerking (enige route)

Onderbouwing keuze: De uitdaging zit in het vinden en enthousiasmeren van andere partijen (buiten de natuurhoek). Een van de deelnemers heeft een voorkeur voor route A (meer provinciaal budget) want in haar eigen werk ervaart zij dit als de grootste uitdaging (*hoe krijg ik meer budget voor dit dossier?*). Als reactie en oplossing noemen andere deelnemers dat dit onderdeel kan zijn van route 2. Route A kan dus worden geïntegreerd in route B. Deelnemers noemen ook dat alhoewel de focus ligt op actieve betrokkenheid bij natuur, het ook belangrijk is om passieve betrokkenheid bij natuur te versterken omdat dit een voorwaarde is voor actieve betrokkenheid.

Toelichting route

Het is belangrijk om te beginnen met het in kaart brengen van bestaande netwerken en initiatieven. Dit kan worden gedaan met technieken zoals een stakeholderanalyse. Daarnaast is het van belang om op zoek te gaan naar initiatieven die nog niet direct betrokken zijn [bij natuur] maar die al georganiseerd zijn. Zoek naar partijen 'waar energie zit' en die organiserend vermogen hebben. Streeknetwerken of gemeenten zijn nuttige vehikels om dit te doen. Tegelijkertijd moet je je als provincie ook bewust zijn van blinde vlekken en (grote) partijen/sectoren in kaart brengen. Met welke sector partijen wil ik de verbinding aangaan (bv. infrastructuur, woningbouw, gemeenten)? Er zijn verschillende methoden om dit te doen, bijvoorbeeld een issue analyse. Werk hierbij vanuit de belangen/wereld van de doelgroep en zoek naar meekoppelkansen.

Wanneer partijen in beeld zijn gebracht is het vervolgens van belang ze te binden aan concrete programma's of projecten. Dit kan o.a. worden gedaan middels convenanten of deals. Een voorbeeld is het groen, grijs en gelukkig project van IVN. Het is hierbij van belang om het publieke belang te verbinden met het maatschappelijk belang. Zo kan een convenant een initiatief zijn van de overheid, maar wordt het ingevuld vanuit de maatschappelijke vraag.

Provincies/overheden spelen een belangrijke rol in het ondersteunen van initiatieven en vrijwilligers. Voor het opschalen van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur is het noodzakelijk dat zij dit blijven doen en hier geld voor wordt vrijgemaakt. Dit vereist dat overheden erkennen dat faciliteren geld kost. Ook zou er meer bewustwording moeten zijn over het feit dat facilitatoren – alhoewel vaak onzichtbaar – zeer belangrijk zijn en dat dit een vak is wat niet voor iedereen is weggelegd. In de praktijk gaat het immers niet alleen om ondersteunen met geld; het gaat ook om enthousiasmeren, bieden van kennis en netwerk.

Programma's of subsidieregelingen zijn vaak gericht op een bepaalde doelgroep. In de praktijk is het nog wel eens geval dat initiatieven niet passen bij de betreffende subsidieregeling/programma (bijv. bij het programma Nieuwe Natuur in de provincie Flevoland vielen veel initiatieven in eerste instantie buiten de regeling). Om betrokkenheid van een bredere groep te realiseren, is het nodig dat deze burgers/initiatieven - die dus ideeën hebben die niet bij het specifieke programma passen, maar wel betrekking hebben op betrokkenheid bij groen - ook worden geholpen. Hiertoe moeten zij worden doorverwezen naar relevante andere programma's/regelingen/partijen. Dit vereist een sterk netwerk tussen de verschillende partijen/overheden/programma's die werken op dit gebied. De voorkeur gaat uit voor een netwerkaanpak i.p.v. het creëren van een centraal aanspreekpunt (1 loket principe). Het creëren van een centraal punt kan namelijk een valkuil zijn omdat het voor lastig /onmogelijk is voor 1 partij om alle kennis in huis te hebben. Al met al kan je middels het doorverwijzen van initiatiefnemers /burgers ervoor zorgen dat je bij hen 'die energie blijft behouden' en zo betrek je ook een bredere groep bij natuur dan de doelgroep die je in beginsel voor ogen had.

Het is als overheid van belang om de partijen die werken rondom dit onderwerp met elkaar te verbinden zodat partijen elkaar kunnen vinden, inspireren en van elkaar kunnen leren. Zorg ervoor dat ontmoetingen plaatsvinden. Netwerken is ook nodig om de 'energie erin te houden' en structurele betrokkenheid en enthousiasme te stimuleren. Een tool dat kan worden ingezet om initiatiefnemers te enthousiasmeren is het 'organiseer principe/sneeuwvlok methode'. IVN gebruikt deze methode om initiatiefnemers te ondersteunen.

Tot slot, maar zeker niet het minst belangrijk, is het organiseren van feestjes. Vier (ook de kleine) successen! Dit is belangrijk om initiatiefnemers te blijven te enthousiasmeren, en anderen te activeren. Ook draagt het bij aan publiciteit.

3.5 Kwaliteit van het Natuurnetwerk

Deelnemers	Provincie Groningen, Flevoland, Noord-Holland, Noord-Brabant, LNV, staatsbosbeheer, Limburg, Vlinderstichting
Facilitator	Lisa Verwoerd (PBL)
Inhoudsdeskundige	Dirk-Jan van der Hoek (PBL)

Presentatie

De inhoudsdeskundige geeft een toelichting op het onderwerp en schetst de uitdagingen die er zijn op basis van de resultaten van het evaluatieonderzoek.

Stand van zaken ecologische analyses

- Ontwikkelingen natuurkwaliteit binnen Natuurnetwerk
  - Hoe heeft de biodiversiteit zich ontwikkeld?
  - Waar treedt winst en verlies op?
- Verklaringen
  - Hoe zijn de ontwikkelingen in biodiversiteit te verklaren?
  - Hoe hangt dit samen met de uitgevoerde herstelmaatregelen?
- Hoe verder?
  - Voorstel van mogelijke routes om stip op de horizon te halen

Verandering in Biodiversiteit ↔ Uitgevoerde maatregelen + Andere verklarende factoren?

Trends in biodiversiteit: wat zien we?

Verandering in aantal soorten 2010-2017 t.o.v. 2002-2009

Ecotoets	Totaal	N2000	Geen N2000
Totaal	↑	↑	↑
Moeras (5%)	↓	↓	↓
Open duin (5%)	↓	↓	↓
Heide (10%)	↓	↓	↓
Grasland (25%)	↓	↓	↓
Bos (56%)	↑	↑	↑

Welke plekken veranderen?

Verandering per uitgangssituatie (2002-2009)

Uitgangssituatie	Totaal
laag	↑
vrij laag	↑
vrij hoog	↓
hoog	↓

Geldt voor alle ecosystemetypen, ook binnen Natura 2000-gebieden

Hoe zijn veranderingen te verklaren?

Maatregelen	Geen maatregelen	Bij natte ecosystemen op landelijk schaalniveau gering positief effect van herstelmaatregelen
Natuurwinst	Natuurwinst	
Maatregelen	Geen maatregelen	Verder lokale winst door maatregelen
Geen Natuurwinst	Geen Natuurwinst	

Kop van Schouwen

Andere verklaringen

Geen maatregelen-Natuurwinst

- Goed regulier natuurbeheer
- Autonome veroudering bossen
- Ontsnippering

Maatregelen-Geen Natuurwinst

- Regulier natuurbeheer niet voldoende (overbegrazing, successie)
- Maatregel recent uitgevoerd (hersteltijd)
- Schaal van maatregelen
- Conditie op orde, soorten nog afwezig
- Conditie nog ongeschikt (pH-waarde, stikstofdepositie, ruimtelijke samenhang)

Amelandse Waterleidingdijken

Twee laatste bevindingen

- 70% van het aantal genomen herstelmaatregelen bestaat uit kleinschalige maatregelen (kleiner dan 1 ha), 15% van het aantal zijn grootschalige maatregelen (minimaal 5 ha)
- Provincies treffen sinds 2011 het grootste deel van hun herstelmaatregelen binnen de Natura 2000-gebieden (90% van de maatregelen in bestaande natuur, 30% in nieuwe natuur)

Hoe verder?

Route 1: Kleinschalige maatregelen (standplaats) + Natura 2000

Route 2: Grootschalige maatregelen (landschap) + NNN (inclusief Natura 2000)

Stap: Natuurkwaliteit binnen het Natuurnetwerk behouden en verbeteren

Discussie n.a.v. de presentatie

In de sessie gaat het om de natuurkwaliteit binnen het NNN. De gepresenteerde ontwikkeling richt zich op de biodiversiteit (verandering in aantal soorten). Conditie is hiervoor een belangrijke onderlegger waar maatregelen op ingrijpen. Conditie zit wel in de beoordeling natuurkwaliteit conform de Werkwijze. We nemen deze aspecten wel mee in de actualisatie van de beleidsrelevante natuurindicatoren zoals die op het Compendium voor de Leefomgeving staan.

Hoe is geanalyseerd dat de verandering in biodiversiteit inderdaad het effect is van de uitvoering van herstelmaatregelen en niet van andere factoren? Het ecologisch effect waar we naar kijken kan inderdaad het resultaat zijn van allerlei factoren. Zo kunnen naast autonome processen zoals veroudering of successie ook de aanwezige condities zoals hoge of lage stikstofdepositie, droge of natte situatie een belangrijke rol hebben. In de statistische analyses hebben we hiervoor gecorrigeerd om zo expliciet het effect van het wel of niet uitvoeren van herstelmaatregelen in beeld te brengen. De invloed van andere factoren op het effect van een maatregelen hebben we aanvullend ook in beeld gebracht. Het resultaat is dat we voor de natte ecosystemen op landelijk schaalniveau kunnen constateren dat er gering, maar positief effect is door herstelmaatregelen. Voor sommige typen zelfs significant.

In welke mate is de bekeken soortenset wel gevoelig voor de maatregelen? Wij kijken naar de landnatuur binnen het Natuurnetwerk en onderscheiden daarbij een beperkt aantal ecosysteemtypen. Als maat voor de verandering in biodiversiteit kijken we naar het verschil in het aantal kwalificerende soorten van de soortgroepen dagvlinders, broedvogels en vaatplanten conform de Werkwijze tussen twee perioden (voor/na 2011). Deze maat confronteren we met de uitgevoerde herstelmaatregelen. We kijken dus niet naar het aantal van een soort (abundantie). Uit de analyses blijkt dat de gebruikte maat wel gevoelig is. Op landelijk schaalniveau en op gebiedsniveau zijn er voor de verschillende soortgroepen per ecosysteemtype veranderingen te zien. Uit de statistische analyse maar ook uit sessies met soortenexperts blijkt dat we de veranderingen kunnen relateren aan de uitvoering van herstelmaatregelen. Maar het kan inderdaad zijn wanneer je naar een subset van soorten kijkt, bijvoorbeeld de stikstofgevoelige dagvlinders, dat je dan meer effect ziet van een maatregel. Zo neemt door de maatregelen het aantal pionier soorten van planten sterker toe. Dit zijn gevoeligere maten en geven meer mogelijkheden om tijdig gericht bij te sturen in het beheer en beleid.

We kijken naar allerlei typen van fysieke maatregelen zoals inrichting van nieuwe natuur maar ook naar maatregelen gericht op kwaliteitsverbetering van bestaande natuur inrichting (waaronder PAS en KRW).

Dat de gebieden met top kwaliteit (veel kwetsbare/zeldzame soorten) niet vanzelfsprekend gegarandeerd zijn, is logisch maar is wel een signaal. Het is van belang het gepresenteerde figuur goed uit te leggen. Wat is de achterliggende verklaring? Dit kan komen door onvoldoende uitvoering van regulier natuurbeheer maar ook andere factoren kunnen een rol spelen.

NNN is een netwerk, is er een afzonderlijke netwerkanalyse uitgevoerd? Nee, we hebben geen afzonderlijke analyse uitgevoerd naar de ontwikkeling (voor en na 2011) van het functioneren van het NNN als netwerk. Indirect zit het effect van maatregelen die effect hebben op de omvang en de ruimtelijke samenhang van leefgebieden van soorten wel in de analyse.

In welke mate zijn de mogelijke verklaringen te onderbouwen? Sommige wel zoals veroudering van bossen of doorgaande successie. Andere verklaringen zijn eerder hypothesen om te toetsen.

Uitwerking van de routes

In de werksessies hebben de deelnemers een gewenst toekomstbeeld opgesteld (stip op de horizon). Ze hebben daarbij een of meerdere routes uitgewerkt (opties) die leiden tot realisatie van dit toekomstbeeld. Ze hebben daarbij o.a. gesproken over de tussenstappen die nodig zijn, de concrete acties (handelingsperspectief) en de haalbaarheid en risico's hierbij. Hieronder volgt het verslag van de besproken routes uit deze werksessie.

Route: Kleinschalige maatregelen binnen Natura 2000

De workshopleden hebben de gepresenteerde routes als uitgangspunt opgepakt voor verdere uitwerking. Er zijn geen nieuwe routes aan toegevoegd. Hieronder volgt per route een weergave van de punten die door de workshopleden zijn ingebracht.

Stip op de horizon: de biodiversiteit binnen het Natuurnetwerk te behouden en te verbeteren

Route A: Kleinschalige maatregelen binnen Natura 2000

Terugkoppeling:

Deelnemers zien als eerste stap het identificeren van gedeelde referentiepunten binnen het schaalniveau van regio's. Anders dan dat het nu technisch in aanwijzingsbesluiten is geregeld en verwerkt in de beheerplannen. Zo is het misschien mogelijk om een breed gedeeld beeld te ontwikkelen van wat eigenlijk de referentie is die men hanteert in een gebied: welk type landschap en welke samenstelling van type natuur streeft men na? Hierbij wordt dus afgeweken van het NNN en VHR-jargon.

Inzet op kleinschaligheid heeft bijvoorbeeld als belangrijke voordelen of kansen: meer draagvlak, want de ingreep is meer behapbaar, beter te overzien en je kunt mensen meer meenemen.

Sommige maatregelen moet je om negatieve effecten te voorkomen per definitie kleinschalig uitvoeren zoals plaggen en bosrandbeheer. Kleinschalig is misschien wel duurder, maar door mogelijk groter draagvlak kan er ook meer gesteund worden op vrijwilligers in de regio.

Communicatie met de omgeving is dan ook heel belangrijk: vertellen wat en waarom er dingen

gebeuren. De uitvoering van vele kleinschalige maatregelen vereist wel een stevige coördinatie en regulering. Kortom, strakke aansturing is nodig door provincies.

Een andere eerste stap is om te analyseren welke maatregelen een relatief groot effect hebben. Want het risico is dat kleinschalige maatregelen niet tot grootschalig herstel leiden. Provincies hebben de opgave de kennis over effectieve maatregelen te ontwikkelen i.s.m. terreinbeheerders en onderzoekers. Een ander risico is dat de milieucondities niet worden geholpen met kleinschalige maatregelen, terwijl die ver onder de maat zijn door verdroging, verzuring, vermesting en versnippering. Oorzaak ligt bij de bron (vaak landbouw). Het is daarvoor ook nodig om aandacht te hebben voor bronmaatregelen, niet alleen maar pure natuurmaatregelen.

Boodschap aan het panel: *Beste gedeputeerde, om de kwaliteit van het NNN te kunnen vergroten en behouden is het nodig dat er bronmaatregelen worden genomen (bijvoorbeeld in de landbouw) die de biodiversiteit goed doen.*

Route : Grootschalige maatregelen binnen Natuurnetwerk

Stip op de horizon: Behouden & vergroten natuur kwaliteit binnen NNN (geen aanvullingen)

Route : Grootschalige maatregelen binnen Natuurnetwerk

De deelnemers besluiten dat het ten eerste nodig is dat overheden en alle betrokkenen met elkaar in discussie gaan over het principe dat functies het systeem moeten volgen, in plaats van andersom zoals nu vaak het geval is. Leg de functies, zoals natuur of landbouw, dáár neer zodat het past bij het watersysteem en niet tegen de dynamiek in hoeft te werken. Dat is anders duur en dweilen met de kraan open. Dit vergt van overheden dat de ruimtelijke onderleggers die in hun regio's aanwezig zijn goed inzichtelijk zijn, zoals de opgaven voor landschap, bodem en water. Dit om ervoor te zorgen dat er no regret maatregelen worden genomen die niet tegen het systeem in gaan. Er moeten duidelijke keuzes worden gemaakt en vastgelegd in de omgevingsvisies van verschillende overheden, waarin wordt meegekoppeld wat er kan (klimaatadaptatie, mitigatie, stikstof). Het gesprek is hierbij belangrijk. Als voorbeeld wordt gegeven dat er tijdens stakeholder sessies bleek dat zowel natuurorganisaties als boeren binnen eenzelfde watersysteem last hebben van weglekkend water. Dit biedt de kans om met elkaar in gesprek te gaan over oplossingen zoals het anders inrichten.

Het is het nodig in discussie te gaan over dynamiek in de natuurdoelen (er wordt een voorbeeld van het Natuurwinstplan aangehaald door Natuurmonumenten waar de dynamiek ook wordt verkend/besproken). De doelen zijn heel lang geleden vastgesteld maar door ontwikkelingen zoals natuurlijke successie en klimaatverandering niet altijd nog passend of houdbaar. We moeten meer dynamiek in de doelen durven aan te brengen, maar wel zonder per saldo in te leveren op natuurkwaliteit: hoge kwaliteit en doelbereik is een harde randvoorwaarde.

Versterk de samenhang in de overleggen over de uitvoering van grootschalige herstelmaatregelen en het reguliere natuurbeheer binnen het NNN. Ga als beheerders, provincies en waterschappen meer in overleg in bijvoorbeeld regiosessies en gebiedsprocessen. Vergroot de biodiversiteit ook buiten het NNN want dat maakt grootschalige aanpak binnen het NNN een stuk eenvoudiger. Grootschalige robuuste eenheden en verbindingen maken het kansrijker meer microklimaat te accommoderen.

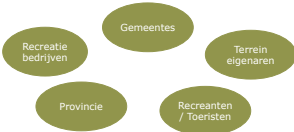
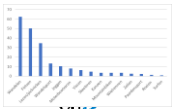
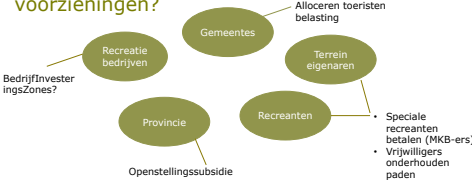

Boodschap aan het panel: *Beste gedeputeerde, om natuur grootschaliger te beschermen, is het nodig dat jij durft te sturen op functie die het systeem volgt, i.p.v. andersom.*

3.6 Samenwerking bij recreatie en natuur

Deelnemers	LNV, provincie Utrecht, Noord-Brabant en IVN
Facilitator	Rosalie van Dam (WUR)
Inhoudsdeskundige	Irene Bouwma (WUR)

Presentatie

De inhoudsdeskundige geeft een toelichting op het onderwerp en schetst de uitdagingen die er zijn op basis van de resultaten van het evaluatieonderzoek. De inhoudsdeskundige doet een voorstel voor een gewenst toekomstbeeld (stip op de horizon) en mogelijke routes om dit te bereiken.

<p>Inzet provincies i.s.m. gemeentes op recreatie en recreatiesector</p> <ul style="list-style-type: none"> > Nieuwe recreatieve voorzieningen <ul style="list-style-type: none"> - Financiële ondersteuning ontwikkeling nieuwe routes en terreinen (bv TOP beleid) - Planologische eisen en wettelijke toetsingskader bij vergunningverlening nieuwe ontwikkelingen (groen voor rood) - Gebiedsgerichte ontwikkeling toerisme (Nationale Parken, Grenspark end) > Bestaande voorzieningen <ul style="list-style-type: none"> - Openstellingssubsidie 	<p>Nieuwe ontwikkelingen: samenwerking mogelijk</p> <ul style="list-style-type: none"> > Recreatieparken/Campings <ul style="list-style-type: none"> - Green Deal - Roompot, Zeeland: Landal Marker Wadden > Nieuwe routes <ul style="list-style-type: none"> - gemeentes + provincies samen <p>Bij nieuwe ontwikkelingen direct afspraken maken over (financiële) betrokkenheid beheer en onderhoud</p>
<p>Natuur, recreatie, recreatiesector zijn verweven</p> <p>Stip op de horizon: Versterken natuur en recreatie- Voldoende goede recreatieve voorzieningen met spin-off voor natuur</p>	<p>Breed scala aan betrokken partijen</p>
<p>Beheer en onderhoud bestaande voorzieningen moeilijker</p> <ul style="list-style-type: none"> > Veelal geen expliciete keuze om te sturen vanuit provincie > Sector investering met name bij grote partijen > Recreanten <ul style="list-style-type: none"> - speciale recreanten: klein deel 	<p>Wat is er al geprobeerd rondom bestaande voorzieningen?</p>
<p>Onderhoud en beheer bestaande voorzieningen moeilijker</p> <p>PfL in samenwerking met WUR</p>	<p>Stip op de horizon</p> <p>Voldoende goede recreatieve voorzieningen met spin-off voor natuur</p> <p>Routes /gebieden</p> <ul style="list-style-type: none"> > A: Ontwikkelen gebiedsfondsen – bv voor Nationale Parken > B: Gezamenlijke overheid betaald > C: Vercommercialisering voorzieningen

<p>Route A: Gebiedsfondsen - recreatie</p> <p>Aandachtspunten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wie neemt het initiatief? • Wie doet allemaal mee? • Hoe om te gaan met free-riders? • Hoe is de verdeelsleutel? <p><small>WADENINDEEN 1750 in samenwerking met WOB</small></p>	<p>Route B: Overheden betalen</p> <p>Aandachtspunten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wie neemt het initiatief? • Hoe verdeelsleutel tussen overheden? • Rol van ondernemers en burgers? • Is het geld er wel? <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>1. Het Rijk</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>2. De provincie</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>3. De gemeente</p> </div> </div> <p><small>WADENINDEEN</small></p>
<p>Route C : Vercommercialisering voorzieningen</p> <p>Aandachtspunten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Omzet – alleen speciale recreanten? • Rechtvaardig (toegang voor natuur voor iedereen)? • Wie ontvangt dan het geld? • Hoe om te gaan met free-riders? <p><small>WADENINDEEN 11 november 2010</small></p>	

Discussie n.a.v. de presentatie

Er was discussie over de stip op de horizon- zijn goede recreatievoorzieningen met spin-off voor natuur niet het middel om beleving en natuurbeheer te realiseren en niet het einddoel? De stip op de horizon werd op twee manieren gedefinieerd:

- Voldoende goede recreatieve voorzieningen met positieve spin- off voor natuur (meer gezien vanuit recreatie)

En/of

- Versterking van natuur via goede recreatieve voorzieningen (meer gezien vanuit natuur)

Aan het eind van de discussie werd de stip op de horizon ook gelinkt aan het welzijn van mensen, gelukkiger zijn in de natuur, met natuur als statussymbool voor geluk! Natuur werd breder getrokken naar Landschap.

De drie routes werden wel herkend. In aanvulling daarop werd aangegeven dat bewustwording van de sector belangrijk is (zoals gebeurd in IVN programma Gastheren van het Landschap). De aanvulling bij route C is dat men kan besluiten om niet de toegang tot natuur te beperken maar bv mensen te laten betalen voor parkeren met de auto's in gebieden. Wel heeft men bezwaren als de toegang tot natuur geld gaat kosten omdat juist natuur toegankelijk moet zijn voor iedereen, en mensen die minder te besteden hebben ook toegang moeten hebben.

Uitwerken routes

In de werksessies hebben de deelnemers een gewenst toekomstbeeld opgesteld (stip op de horizon). Ze hebben daarbij een of meerdere routes uitgewerkt (opties) die leiden tot realisatie van dit toekomstbeeld. Ze hebben daarbij o.a. gesproken over de tussenstappen die nodig zijn, de concrete acties (handelingsperspectief) en de haalbaarheid en risico's hierbij. Hieronder volgt het verslag van de besproken routes uit deze werksessie.

Route:

In principe is men ervoor om de routes te combineren maar men koos ervoor om route A uit te werken omdat het gebiedsfonds gezien werd als een middel om de geldstromen in evenwicht te brengen. In route A werden een aantal tussenstappen geïdentificeerd:

- In beeld brengen van al bestaande netwerken van recreatie. Veelal weten we niet wat er al is.
- Erkenning van natuur door alle partijen; het kost geld en inspanning.
- Identificeer de geldstromen in het gebied (omzet/ winst) gerelateerd aan recreatie – op basis hiervan is de volgende stap om afspraken te maken over wie gaat hoeveel en op welke manier (geld/tijd/ andere bijdrage) betalen. Hierbij moet wel de vestigingspositie van ondernemers ook profiteren van de verbetering in de natuur anders is er geen sprake van win-win.
- Bewustwording ondernemers- zijn er mogelijkheden voor lokale producten uit de natuur?
- Bewustwording recreanten – hierbij is het verhaal van de landschappen veelal het centrale punt – landschap legt de verbinding tussen natuur en cultuur - beleving van de recreant. Hier kunnen we veel leren van de marketing- Hoe kan je natuur vermarkten – welk verhaal vertel je? Men deed ook suggesties voor mee laten betalen van de recreant (bv via de consumptie of ontwikkel een natuurjaarkaart als tegenhanger van de museumjaarkaart). Volgens een van de aanwezigen betaal je liever een keer dan elke keer weer. Risico van doorbelasten is wel dat mensen het gevoel krijgen dubbel te betalen (ik betaal toch al belasting?). Ook kan niet iedereen dat betalen.

De grenzen van een gebied of regio moeten wat fluïde zijn- in principe maken partijen zelf uit bij welke regio ze horen. Een goed voorbeeld van meekoppelen van een grote regio is de promotie van provincie Brabant met: ontmoet Vincent van Gogh in Brabant dat thematisch is ingestoken op beleving van het landschap met onder andere verschillende fietsroutes en van Gogh locaties. Evenzo New Forest National Park (Zuid-Engeland), waar recreatie gemanaged wordt als een van de activiteiten in het nationale park. Er werd ook aangegeven dat we van marktpartijen kunnen leren – welke taal gebruik je? Draagvlak van natuur gaat vooral via de verhaallijn van het Landschap en vraagt een bijdrage van iedereen.

Er werd met name ook stilgestaan bij de stappen voor betrokken ondernemers kan bieden in ruil voor hun financiële bijdrage:

- Netwerken ontwikkelen (bijv van gastheren) per gebied- belangrijk om dit ook te blijven coördineren.
- Zichtbaarheid van kleine ondernemers die zich groen opstellen faciliteren via internet.
- Laagdrempelig keurmerk (zoals gastheren) – de bestaande keurmerken zijn vaak te kostbaar voor kleinere ondernemers. Suggestie is om hier mee te experimenteren.
- Recreatieondernemers kunnen ook via het organiseren van activiteiten betrokken zijn doordat zij werkdagen mee-organiseren of via beleef de natuur bijdragen aan bekendheid. Voor kleinere ondernemers is dat misschien makkelijker- het gaat niet alleen om geld! (Regio deals).

Daarnaast werden wat stappen voorgesteld die minder op gebiedsniveau spelen:

- Zorgverzekeraars betalen voor natuuropenstelling – dit kan je dan meekoppelen met brede welvaart en regio deals. Kunnen we mooie natuur niet een status symbool laten worden net zoals geld of dure auto's?

Het is een bewuste keuze van LNV om geen beleid en middelen voor recreatie te geven.

3.7 Herbezinning op het natuurbeleid

Deelnemers	Provincie Overijssel, Noord-Holland, Noord-Brabant, Flevoland, Boerennatuur, Gemeente Amsterdam, LNV, LandschapNL, Natuurmonumenten, IPO, Staatsbosbeheer, Prolander
Facilitator	Eva Kunseler (PBL)
Inhoudsdeskundige	Rob Folkert (PBL)

Presentatie

De inhoudsdeskundige geeft een toelichting op het onderwerp en schetst de uitdagingen die er zijn op basis van de resultaten van het evaluatieonderzoek. De inhoudsdeskundige doet een voorstel voor een gewenst toekomstbeeld (stip op de horizon) en mogelijke routes om dit te bereiken.

<p>Beperkt verbinding natuur en samenleving</p> <ul style="list-style-type: none"> Buiten het Natuurnetwerk slagen provincies in betrekken nieuwe groepen burgers, maar bereiken nog maar klein deel van de samenleving <ul style="list-style-type: none"> Integrater: Deze initiatieven zijn vaak wel ingekost vanuit meerder doelen Kinderschonen: Aantal en omvang nog beperkt De sectorale insteek NNN hindert de verbinding tussen natuur, economie en maatschappelijke betrokkenheid <ul style="list-style-type: none"> Verbinding met andere opgaven vergt afwegingsruimte. Verbinding met landbouw, recreatie en maatschappij vindt daarom vooral buiten de Natura 2000-gebieden plaats. De focus op soorten en habitats in kleine gebieden hindert natuurdoelen omdat deze focus en financiering leidt tot kleinschalige maatregelen, terwijl grootschalige ingrepen nodig zijn voor structurele verbeteringen van het ecosysteem. <p>Rob Folkert WAGeningen 11 november VU</p>	<p>PAS scheidde natuur en landbouw</p> <ul style="list-style-type: none"> Het PAS heeft de scherpe ruimtelijke scheiding tussen natuur en landbouw in stand gehouden. <ul style="list-style-type: none"> Het PAS verstrekte vergunningen aan alle activiteit rondom Natuurgebieden, waarbij de relatie tussen de activiteiten en de natuurgebieden geen rol speelde. Natuurlijke verbindingen uit het oog verloren. Dit hield de scherpe ruimtelijke scheiding tussen natuur en landbouw in stand en heeft versterken relatie tussen natuur en economie en maatschappij gehinderd. Het PAS mag niet meer als grondslag worden gebruikt voor vergunningverlening <p>Rob Folkert WAGeningen 11 november VU</p>
<p>Bijdrage natuurbeleid aan hoofdambities</p> <ul style="list-style-type: none"> Provincies zetten hun capaciteit en middelen vooral in op biodiversiteit met een focus op de soorten en leefgebieden uit juridische bindende Europese afspraken. <ul style="list-style-type: none"> Provincies zetten met MNV de meeste middelen in voor biodiversiteit. Provincies betrekken boeren, recreatiebedrijven, groepen burgers en organisaties bij NNN, maar bereiken maar klein deel van de samenleving. Dit gebeurt vooral in natuur zonder bindende afspraken. <p>Rob Folkert WAGeningen 11 november VU</p>	<p>Natuurbeleid NNN sectoraler en verkokerd</p> <ul style="list-style-type: none"> Natuurbeleid voor NNN is afgelopen jaren sectoraler geworden en verkokerd. <ul style="list-style-type: none"> Provincies richten zich op Natura 2000 en specifieke soorten en leefgebieden - vanwege het verplichtende karakter van de Vogel- en Habitatrichtlijn, het Programma Aanpak Stikstof (PAS) en de afspraken uit het Natuurpact <ul style="list-style-type: none"> Sectoraal: Door deadlines uit het PAS en natuurpact meer focus op halen natuurdoelen in natuurgebieden. Geen bredere blik op omgeving en andere opgaven. Verkokerd: Focus op soorten en leefgebieden in Natura 2000 en niet op gehele natuurnetwerk. Inzet op kleine maatregelen omdat grootschalig maatregelen/systeemherstel belangen van partijen buiten het gebied raakt. <p>Rob Folkert WAGeningen 11 november VL</p>
<p>Mogelijke routes</p> <ul style="list-style-type: none"> Route A: Blijf sectoraal in NNN: Natuurnetwerk afmaken zoals afgesproken. Verbindingen daarbuiten leggen door mee te koppelen met andere ontwikkelingen zoals stikstofaanpak, landbouw, klimaat, leefbaarheid en gezondheid. Route B: Integraal: Natuurnetwerk open stellen. Afspraken Natuurpact over middelen en doelen herzien voor meer integratie. Richtten op afwegingsruimte met anderen opgaven voor landbouw en klimaat en ruimte voor structureel natuurherstel in grotere gebieden. <ul style="list-style-type: none"> Dit vergt afwegingsruimte (koek moet groter) en dus ook grotere gebieden. <p>Rob Folkert WAGeningen 11 november VU</p>	<p>Stip op de horizon</p> <ul style="list-style-type: none"> Meer verbinding van natuur met samenleving <ul style="list-style-type: none"> Verbinding van natuur en economie en maatschappelijke betrokkenheid <ul style="list-style-type: none"> Verbinden van natuur en landbouw, ... Verbinden van natuur en klimaat Verbinden met burgers <p>Rob Folkert WAGeningen 11 november VU</p>
<p>Uitdaging</p> <ul style="list-style-type: none"> De scherpe grens tussen landbouw en natuur lijkt niet langer houdbaar omdat daadwerkelijk resultaten voor natuurherstel nodig zijn om de vergunningverlening vlot te trekken. <ul style="list-style-type: none"> Aanpak richt zich naar verwachting op vervullende activiteiten om Natura 2000 gebieden. Structureel Natuurherstel vergt ecosysteemherstel, waarbij omliggende gebieden ook betrokken moet worden. Het realiseren van de verschillende natuurambities kent kansen voor synergie door integratie van de verschillende opgaven (zoals landbouw, klimaat en energie). <ul style="list-style-type: none"> Dit vergt afwegingsruimte (koek moet groter) en dus ook grotere gebieden. Daadwerkelijke verbinding van natuur met andere opgaven vergt ook aanpassingen van het natuurbeleid. 'It takes two to tango'. <p>Rob Folkert WAGeningen 11 november VU</p>	<p>Uitdagingen en dilemma's</p> <ul style="list-style-type: none"> Route A: Blijf sectoraal: <ul style="list-style-type: none"> Hoe zorg je bij deze route voor voldoende verbinding met samenleving en andere opgaven om het Natuurnetwerk? Hoe behoud je voldoende draagvlak voor het Natuurnetwerk? Het natuurbeleid krijgt claims vanuit klimaat en landbouw? Hoe die goed een plek geven gezien strijd om schaarse grond en middelen? Route B: Ga integraal: <ul style="list-style-type: none"> Hoe voorkom je verwatering van natuurdoelen? Hoe borg je voortgang Natuurnetwerk als je de plannen open breekt? Hoe omgaan met 'Not in my backyard'? Bestuurlijke opgave: Hoe kom je met alle partijen en overheden tot overeenstemming? <p>Rob Folkert WAGeningen 11 november VU</p>

Platform voor de Leefomgeving

Mogelijke stappen

-Route A: Blijf sectoraal in NNN; verbinding leggen buiten NNN

- Draagvlak voor Natuurnetwerk borgen met betrokkenen.
- Klimaat en landbouwopgave buiten NNN en natuur daarbij betrekken.
- Betrekken van burgers buiten Natuurnetwerk.

-Route B: Ga integraal:

- Nieuwe afspraken: inzet middelen voor hele Natuurnetwerk
- Nieuwe doelen opstellen: (klimaatbos/veen/PV, adaptatie, landbouw, ...)
- Natuurbeleid wijzigen: Nieuw Natura 2000-gebieden plan opstellen
- Organisatie opzetten voor de gezamenlijke opgaven
- Omwonenden betrekken

Rob Pollart 11 november 2

Discussie n.a.v. de presentatie

Natuurgebieden worden best wel integraal opgezet. Zoals combinatie met klimaat, water en natuur daar zijn vele voorbeelden van. Ook de combinatie met recreatie en natuur. Het is niet zo sectoraal als het hier wordt geschetst. Bij gemeenten vindt ook vaak een integrale aanpak van problemen plaats. In de presentatie gaat het echter om het provinciaal beleid voor het Natuurnetwerk. Uit de analyse blijkt dat provincies dit sectoraal vormgeven om hoofdzakelijk natuurdoelen te realiseren. Hierbij worden geen andere opgaven in een groter gebied opgepakt.

Er mist een ruimtelijke dimensie bij de routes. Er is ook een ruimtelijk onderscheid. Het integrale kan veel beter plaats vinden buiten de natura 2000-gebieden. Dit kan een plek krijgen in route 'Hoofdzakelijke sectoraal in het Natuurnetwerk (NNN), integraal buiten NNN' (route A). In route A vindt verbinding vooral plaats buiten het Natuurnetwerk.

Uitwerken routes

In de werksessies hebben de deelnemers een gewenst toekomstbeeld opgesteld (stip op de horizon). Ze hebben daarbij een of meerdere routes uitgewerkt (opties) die leiden tot realisatie van dit toekomstbeeld. Ze hebben daarbij o.a. gesproken over de tussenstappen die nodig zijn, de concrete acties (handelingsperspectief) en de haalbaarheid en risico's hierbij. Hieronder volgt het verslag van de besproken routes uit deze werksessie.

Route: Hoofdzakelijk sectoraal in NNN, integraal buiten NNN

Punt op de horizon: Meer verbinden van natuur en samenleving

Gekozen route: Hoofdzakelijk sectoraal in NNN, integraal buiten NNN.

We moet beter en meer communiceren wat we al doen. We doen als best veel aan verbinding met natuur en samenleving in natuurgebieden. Dit komt nog niet voldoende over het voetenlicht. Daarnaast kan de relatie natuur en agrariërs worden vergroot. Je hebt enerzijds agrarisch natuurbeheer op landbouwgrond (ANLB) en anderzijds particulier natuurbeheer op natuurgrond (NNN) door agrariërs. ANLB past volgens verschillende mensen niet helemaal bij NNN, maar in zone er omheen -> zogenaamde bufferzone. Natuurbeheer door agrariërs kan wel in het NNN in de vorm van particulier natuurbeheer.

Je zou hiervoor het subsidiestelsel moeten aanpassen. Het zou voor de verbinding met de samenleving beter zijn als iedereen dit beheer zou kunnen oppakken.

Ruimte voor de rivier met dubbeldoelen was succesvol. Dit zou je voor NNN ook kunnen. Vergt wel extra financiering en nadere uitwerking. Bufferzone is bij uitstek het gebied om functies te combineren. Uitnodigingsplanologie hebben we nu in voormalige EHS zones. Alleen inzetten via het ruimtelijke spoor is niet succesvol. Er bleek onvoldoende financiële prikkel te zijn om grondeigenaren te verleiden iets voor natuur te doen. Vergt naast planologische ondersteuning ook financieringsmodellen. Zoals CO2, valuta voor veen waarbij boeren financiële compensatie krijgen. Dat vergt nog wel verdere uitwerking. Om multifunctionele zone van de grond te krijgen vergt wel regie. Dit zou kunnen met een gebiedscorporatie of met landgoedeigenaren als model, waar de grondeigenaar de trekker is. Om natuur te realiseren loop je ook tegen sectorale problemen bij andere beleidsvelden. Zoals bij de waterklimaatbuffers die alleen vanuit waterveiligheid worden bekeken en niet voor integrale kwaliteit wil betalen. Door sectorale insteek van andere beleidssporen wordt nu integrale meerwaarde niet meer gepakt, omdat het niet bij het sectorale doel hoort. Dit zou je moeten voorkomen. Bij besluitvorming zou alleen sectorale insteek niet meer moeten mogen.

Route: Ga integraal

Punt op de horizon: Meer verbinden van natuur en samenleving

Gekozen route: Ga integraal

Integraliteit binnen NNN kun je versterken door na te gaan welke functiecombinaties mogelijk zijn. Kun je natuur verbinden met zon, wind binnen NNN en in de schil eromheen. Hoe is verbinding te maken met de streek ten behoeve van draagvlak en verbondenheid voor extra functies. Een gebiedsgerichte aanpak werkt echt op hele boel vlakken, zijn de regels die er zijn niet eerder een belemmering dan dat ze stimuleren. Moeten we de natuurregelgeving niet eens tegen het licht gaan houden?

Tussenstappen

- Combinaties zoeken van functies zoals natuur en windenergie
- Differentiatie rol-doel combinatie
- Ontwikkelvisie Nationaal Park (Nieuwland): Natura 2000, toerisme, energieopgave, overgang landbouw-natuur
- Gebiedsgerichte aanpak werkt
- Schil/buffer ontwikkelen van verbinding agrarisch natuurbeheer met partieel natuurbeheer
- Zoeken naar wederzijds profijt
- Regelgeving (VHR) heroverwegen? Natuurdoelen systematiek

Acties

- Coördineren: ja, bovenlokaal
- Coördineren: opbrengsten windenergie koppelen aan voordeel/ draagvlak streek

- Leren: biodiversiteitseffecten van energiewinning via zon en wind
- Leren: ontwerpend onderzoek landelijke stikstofbalans + fosfaat
- Leren: combinatie bosaanplant – tijdelijke zonnepanelen
- Leren: wat vinden we van spontane iconische natuur versus natuurdoelen
- Leren: zuinig watergebruik in de ruimte van Nederland
- Financieren: procesgeld voor integrale aanpak
- Experimenteren: pilots ontwikkelen en regelruimte organiseren om te experimenteren en te leren
- Experimenteren: Businessmodel (20-30 jaar) voor zon en bos aanplant
- Experimenten: Ga actief starten met pilots voor gebiedsgerichte aanpak
- Reguleren: flexibele buitengrenzen en natuurdoelen
- Reguleren: “ opbrengsten” energietransitie afromen voor maatschappelijke doelen
- Reguleren: stel kaders die aansluiten bij de meest kwetsbare doelen
- Meekoppelen: stem de diverse maatschappelijke ambities goed af
-

Risico's en kansen

- Risico: Wolf
- Risico: Verwatering van natuurdoelen, Wat houdt je dan over?
- Haalbaar: ja, maar tijd goed bewaken naar eindresultaat

3.8 Samenhang klimaat- en natuurbeleid

Deelnemers	Provincie Gelderland, Utrecht, Noord-Holland, LTO, Staatsbosbeheer
Facilitator	Esther de Wit (WUR)
Inhoudsdeskundige	Bart de Knegt (WUR)

Presentatie

De inhoudsdeskundige geeft een toelichting op het onderwerp en schetst de uitdagingen die er zijn op basis van de resultaten van het evaluatieonderzoek. De inhoudsdeskundige doet een voorstel voor een gewenst toekomstbeeld (stip op de horizon) en mogelijke routes om dit te bereiken.

Inleiding

- Het kabinet wil in 2030 de uitstoot van CO2 met 49 procent terugdringen
- Om dit doel te halen zijn afspraken gemaakt met maatschappelijke partijen in het klimaatakkoord
- Hoe raken het klimaat- en natuurbeleid elkaar?
  - Hoe geven de provincies en maatschappelijke partijen invulling aan maatregelen?
  - Wat zijn de potentiële effecten op biodiversiteit?
  - Waar zitten de synergie en trade-offs?
- Welke handelingsopties zijn er om wederzijds doelbereik te vergroten?

Relevante klimaatmaatregelen

- 4 domeinen
  - Meer bos: meer bos NNN, inrichtingsopgave met meer bos, meer bos op veen, bos langs infrastructuur en in steden, landschapselementen
  - Bosbehoud en -beheer: voorkomen kap, compensatie bos, klimaatslim bosbeheer (o.a. revitalisatie)
  - Duurzame energie: meer windmolens, meer zonnepanelen
  - Vernatten, veengebied, overige natuur: pilots vernatting veen, grondinstrumentarium, anti-verdroging, aanleg overige natuur
- Effecten op:
  - CO2-reductie
  - VHR doelbereik natuurpact (55% -> 65%)
  - Klimaatadaptatie

Interactie klimaatakkoord-natuurpact

- Klimaatakkoord geeft extra claim op schaarse ruimte
- Implementatie maatregelen Klimaatakkoord via ander beleid
- Andere beleid verschilt in snelheid en aanpak
- Klimaatakkoord voorziet niet in combinatie ruimteclaims
- Daadwerkelijke inbedding in lopend beleid is nog een uitdaging

Beleidsvoortgang

- Provincies en maatschappelijke partijen zijn bezig met implementatie
- Invoering maatregelen verschilt tussen provincies
- Natuurwetgeving (mn. VHR) is uitgangspunt
- Ruimte, middelen, regelgeving en draagvlak zijn beperkend

Synergie en trade-offs 1

- Meer bos
  - Trade-off: meer bos versus open natuur, weidevogels op veen
  - Opties voor meer samenhang: binnen NNN: HR boshabitattypen. Buiten NNN; buffer kwetsbare natuur
- Bosbehoud en beheer
  - Trade-off: voorkomen kap versus open natuur, klimaatslim bosbeheer: focus op CO2, exotische boomsoorten, in Natura 2000 gebieden
  - Opties voor meer samenhang: in productiebossen, wijze van invulling: oog voor biodiversiteit, compensatiepools

Synergie en trade-offs 2

- Duurzame energie
  - Trade-off: effecten van windmolens, zonnepanelen weidevogelgebieden
  - Opties voor meer samenhang: windbossen, molens uitzetten in trekijd, locatie inrichting en beheer zonneweides, zonneweides als buffers
- Vernatten, veengebied, aanleg overige natuur
  - Trade-off: petgaten versus moerasbos
  - Opties voor meer samenhang: vernattingspilots veen, kwelders

Stip op de horizon

- Stip op horizon: gelijktijdig vergroten doelbereik klimaat- én natuurbeleid
- Routes:
  - Meer bos
  - Bosbehoud en beheer
  - Zon en windenergie
  - Vernatten, veengebied, aanleg overige natuur
- Stappen
  - Meer bos in NNN: financiering uit SNL, aanpassen ambitiekaarten, locatiekeuze, draagvlak, ...
  - Meer bos buiten NNN: financiering via verdienmodellen, draagvlak, als buffers rond kwetsbare natuur, combinatie met klimaatadaptatie, ...
  - Meer duurzame energie: RES-en meer richten op synergie met biodiversiteit

Discussie n.a.v. presentatie

Wees helder over het verschil tussen kap en kaalkap.

De lijst met maatregelen is afkomstig uit het klimaatakkoord, dat was niet iedereen duidelijk.

Windmolens in bossen is geen goed idee vinden de deelnemers. Dat trekt vogels aan en dan is de mortaliteit nog hoger. Er is wel software die zelf de nabijheid van vogels detecteert (het kan al) en dan de molen uitschakelt.

Uitwerken routes

In de werksessies hebben de deelnemers een gewenst toekomstbeeld opgesteld (stip op de horizon). Ze hebben daarbij een of meerdere routes uitgewerkt (opties) die leiden tot realisatie van dit toekomstbeeld. Ze hebben daarbij o.a. gesproken over de tussenstappen die nodig zijn, de concrete acties (handelingsperspectief) en de haalbaarheid en risico's hierbij. Hieronder volgt het verslag van de besproken routes uit deze werksessie.

Route: Meer bos

Stip op de horizon: Gelijktijdig bereiken doelen klimaat en biodiversiteitsdoelen.

Route: Meer bos

De motivatie om te kiezen voor 'meer bos' was dat deelnemers vonden dat windmolens en zonnepanelen niet in natuurgebieden moeten staan. Daarom bleef bos als maatregel over.

Bij deze route is het van belang eerst de opgave in beeld te brengen, zowel binnen als buiten het Natuurnetwerk. Eerst moeten we kwantificeren hoeveel bomen extra nodig zijn om het doel te halen. Bos kappen is niet meer acceptabel mits het echt aangetoond kan worden dat kap nodig is voor realisatie van de VHR doelen en het een effectieve maatregel is. Bos kappen voor open natuur waarbij de ruimte-, milieu en watercondities niet op orde zijn leidt niet tot natuurwinst. En moet je dus niet doen. Liever inzetten op verbetering van kwaliteit bestaande natuur. De opgave zou je wel moeten differentiëren naar gebied. Mogelijk is de ondergrond leidend welke maatregelen passen of niet. Rond steden doe je wat anders (bv. recreatiebossen) dan daarbuiten. Een risico zijn de lopende contracten in de landbouw waar je tegenaan kunt lopen.

Als volgende stap zien de deelnemers ruimtelijke keuzes die gemaakt moeten worden door de politiek. Het gaat om ruimte voor bos binnen het NNN en buiten het NNN, maar ook om ruimte in landbouwgebieden voor bomen en bos. Bijvoorbeeld als buffers rond kwetsbare natuur. Hierbij is het nodig om een omgevingsvisie te maken waar er kan worden meegekoppeld en waar er gekozen moet worden tussen verschillende belangen. Een risico hierbij is ruimtegebrek. Er is te weinig grond voor alle vraag. Je moet naar meervoudig ruimtegebruik om dit op te lossen. Het is geen gemakkelijke opgave, het gaat pijn doen en moeite kosten om de doelen te realiseren. Kringlooplandbouw kost ook twee keer zoveel ruimte.

Om te komen tot een uitvoeringsstrategie moet je met alle relevante maatschappelijke partijen om te tafel. Rijk, provincies, waterschappen, maatschappelijke partijen. Iedere maatschappelijke partij kan daarbij aangeven wat hij/zij gaat doen en wat dat oplevert aan CO2 reductie en biodiversiteitswinst.

Voor de uitvoer van de plannen is nog veel geld nodig. Met de huidige grondprijzen is je geld zo op. Je moet naar functiecombinaties. Op zoek naar nieuwe verdienmodellen

- Windenergie, zonne-energie, nieuwe landgoederen enz.
- Bijvoorbeeld een geboortebos, natuurbegraven, recreatiebos.
- Meer bos en/of meer windmolens en/of meer zonnepanelen als buffers rond kwetsbare natuurgebieden. Ondanks dat dit niet past in de agrarische traditie dacht LTO dat boeren steeds meer open staan voor dit soort alternatieven. De vraag is of je dit plan kunt pluggen in Gemeenschappelijke Landbouw Beleid 2023 en of je dit collectief kunt regelen met een groep boeren onderling
- Compensatiepoule bos inzetten.
- Erfbeplantingen en landschapselementen op boerenbedrijven. Dit is van wisselend succes. Bepalende factor lijkt continuïteit subsidie te zijn. Alternatief is dat je boeren verplicht te werken met akkerranden enz. op een % van hun areaal.

Je kunt experimenten door bijvoorbeeld bij een RES of binnen een gebiedsproces een vastgestelde opgave mee te geven. Kijk dan hoever je kunt komen. Staatsbosbeheer heeft zichzelf bijvoorbeeld de taak gesteld tot realisatie van 5.000 ha extra bos. Een andere optie is het stimuleren van houtbouw en daarmee duurzame opslag van CO2 in woningen/houten flats. De laatste suggestie is regionaal waterbeheer gebruiken als sturende factor voor realisatie bosvitaliteit, natuurdoelen.

De groep heeft de volgende ansichtkaarten opgesteld voor het panel:

- Beste maatschappelijke partijen, om klimaat en natuurdoelstellingen te kunnen bewerkstelligen is het nodig dat jij aangeeft welke bijdrage jij wilt en kunt leveren.
- Beste gebiedsprocessen, om klimaatdoelen te kunnen bewerkstelligen is het nodig dat jullie in de landbouw buffers aanleggen voor natuur in de vorm van bos.
- Best panel, hoe komen we tot een uitvoeringsstrategie voor bosdoelen uit het klimaatakkoord?

4. Paneldiscussie over de uitkomsten van de werksessies

Het programma werd afgesloten met een paneldiscussie. Het panel reageerde op vragen uit de workshops die deelnemers aan hen hadden gericht en discussieerden over stellingen.

Het Panel bestond uit de volgende personen.:

- Ben Haarman, bestuurder LTO
- Anita Pijpelink, Gedeputeerde provincie Zeeland
- Donné Slangen, directeur natuur en biodiversiteit bij ministerie van LNV
- Evelien Verbij, Directeur Boerenatuur
- Teo Wams, directeur natuurmonumenten

Stelling: Realisatie NNN: sturen op vrijwilligheid of onteigening als instrument inzetten? (links onteigening, rechts vrijwilligheid)

- Teo Wams (helemaal links); Vrijwillige processen gaan soepel als je onteigening aan kan bieden. Het is een mythische scheiding. Het middel onteigening is smeermiddel, niet per definitie een dwangmiddel.
- Ben Haarman: (rechts): verleiden is beter dan dwingen. Zoek naar slimme combinaties om boeren te verleiden. Dat werkt beter. Het duurt misschien wel langer, maar daarmee creëer je wel draagvlak en verbondenheid
- Anita Pijpelink (rechts): Draagvlak erg belangrijk. Geeft voorbeeld gebiedsgericht werken in de provincie Zeeland, waar ze gisteren mee zijn begonnen. We hebben nog veel te doen, het gaat niet alleen over natuur, maar eigenlijk over het opnieuw inrichten van land. Juist daarom is het belangrijk om draagvlak te creëren. Begrijpt wel het mechanisme van onteigening, maar wil echt inzetten op verleiden.

- Evelien Verbij (rechts): Het woord onteigening heeft een negatieve lading. Daardoor kun je het bijna niet meer instrumenteel inzetten. In principe kun je het inzetten als financieel middel, maar omdat het in de praktijk zo beladen is, is het de vraag of dit gaat werken.
- Donné Slangen (midden, rechts): je moet als overheid er iets ‘van vinden’. Wat is de opgave in het gebied? Je moet als overheid de regie voeren. Je moet goed luisteren, het gesprek aan gaan, maar er ook wat ‘van vinden’. Want als je niks vindt, krijg je ook geen weerwoord.
- Teo Wams: Let op: het Natuurpact is geen inspanningsverplichting, maar een resultaatverplichting. Hoe krijg je de opgave voor elkaar op basis van vrijwilligheid?

Stelling: de overheid speelt een belangrijke rol in het ondersteunen van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur? Links is : overheid speelt een belangrijke rol, rechts is: laat het aan de maatschappij.

- Evelien Verbij (rechts): Hoe krijgen we op de ingewikkelde opgave een antwoord als we niet met de samenleving in gesprek gaan. Het is echt van belang de maatschappij aan het woord te laten. Wanneer praten we eigenlijk met de samenleving, met de burger?
- Anita Pijpelink (links): Ik werk nog maar kort aan het natuurdossier, maar wat ik nu al heb geleerd: er is weinig natuurlijks aan de Nederlandse natuur. Op elke m2 natuur zit beleid. We moeten goed met elkaar gaan bekijken of we dit nog steeds willen. Willen we dit nog steeds? Natuur is nu te veel in een hoek gedrukt. Het zou niet in een hoek, maar in het midden moeten staan. Als overheid goed nadenken hierover, en het verhaal vertellen, over waarom natuur voor mensen belangrijk is. Ik vind dat je als overheid keuzes moet maken binnen de democratische besluitvormingsprocessen. Dit zijn moeilijke keuzes. Maar: de natuur voorop.
- Donné Slangen: de rol van de overheid is relevant: we hebben boter op ons hoofd als we het uit onze handen laten vallen. De Nederlandse natuur is inderdaad zeer gedefinieerd, in hokjes geplaatst. Nederland is sterk verdeeld. Dit kan niet zo door gaan. Omdat natuur noodzakelijk onderdeel van ons bestaan is– het gaat om gedrag en houding t.a.v. natuur– moet het ook overal zijn. Nu staat vanuit VHR biodiversiteit voorop. Mijn streven is dat het beschermen van kwetsbare natuur niet meer nodig is, omdat iedereen ziet dat het noodzakelijk is. We moeten het samen doen . Samen de regie pakken. We hebben als LNV ook wat te doen: luisteren en acteren. Het is daarom ook belangrijk dat je zelf wat vindt als overheid.
- Ben Haarmans (rechts): Zie voorbeeld robuuste verbindingzone in Raalte. Er zou een verbindingzone komen. 9 boeren hebben een deal gemaakt: geef ons grond en laat ons het beheren. Ik ben trots op het traject. Boeren pachten de grond en gebruiken het in hun bedrijfsvoering. Het mooie is dat zij hun melk nu verkopen onder de naam Weide Weelde. Dit is een voorbeeld van op de juiste manier goede combinaties met elkaar maken. Kijk niet naar grenzen, maar stimuleer maatschappelijke betrokkenheid en het ontwikkelen van een verdienmodel. De boeren hebben nu zekerheid
- Theo Wams (links): Er zijn veel initiatieven. Er is zo veel meer dan het overheidsbeleid. Overheid kan initiatieven ook in de weg staan. Daarom belangrijk voor overheid om aanspreekbaar te zijn. Kunnen we dit gaan doen? Daarnaast heeft overheid ook rol als handhaver in het kader van biodiversiteit. Bij NNN denk ik: burgerinitiatief fantastisch, maar een overheid die daar warmbloedig aan meewerkt

Stelling: kunnen we het natuurbeleid integraler aanpakken? Is nieuw beleid nodig? (links: ja, rechts: nee)

- Anita Pijpelink (links): Wat ik bedoel met nieuw is ontschotten. Zie voorbeeld gebiedsgericht werken: hier werd er ook weer vanuit eigen hokje gewerkt. Dergelijke opgaven kun je niet als sector zelf oppakken, het vereist samenwerking. Dit begint met mentale ontschotting.
- Evelien Verbij (rechts): Nee, een nieuwe aanpak is niet nodig. Je hebt ook bepaalde doelen die je met elkaar afspreekt. Het verschilt per gebied hoe je dit kunt aanpakken.
- Donné Slangen: (tweede links): Er is een nieuwe aanpak nodig. Voorbeeld Kustpact: een zoekproces naar gezamenlijke waarden, zoals bijv. wijsheid, rust, recreëren. Als we doelen hadden gesteld waren we er niet

uitgekomen want elke sector heeft eigen doel. Door naar gezamenlijke waarden te kijken kunnen we met elkaar het gesprek aangaan. Wat verbindt ons? Dat is meer dan de doelen

- Ben Haarmans? (tweede rechts): Een gebiedsaanpak duurt langer, maar door samenwerking bereik je meer.
- Teo Wams (midden): kijk naar overgangszones tussen NNN en buitengebieden. Nog zoekende naar een geschikte term. Het is daarbij maatwerk, elk gebied is anders.
- Donné Slangen (tweede links): van belang om vanuit de opgaven in het gebied te kijken en een plan te maken (dit vereist nieuwe aanpak?)
- Teo Wams : Hiertoe is ook meer geld nodig.

Vragen aan panel

- *Vraag aan Ben Haarmans: Zie deltaplan biodiversiteit. Dit vereist dat je de taal van de natuur spreekt. Hoe doe je dit?*
  - o We hebben een jaar lang gewerkt met een breed spectrum van partijen. Het heeft geleid tot mooie beweging. Binnen de groep is er nu vertrouwen. Het waren pittige discussies, maar we kunnen elkaar respecteren. Het duurde wel ruim een half jaar om tot de inhoud te komen. De beweging zelf is een mooi resultaat. Daardoor blijf je niet meer vanuit je eigen cocoon denken. Alhoewel de samenwerking binnen dit traject nu goed gaat, betekent dat niet dat op de werkvloer ook gebeurt. Dit vereist goede communicatie, zowel met elkaar als met de achterban. Verras elkaar niet.
- *Soortgelijke vraag aan Teo Wams: zie Deltaplan Biodiversiteit. Hoe spreek je de taal van de agrarische sector?*

- o Het was inderdaad een lang proces. Vroeg aan collega: waar blijven de eerste resultaten? Zij noemde dat *dit* - het gesprek, de relatie, het vertrouwen - het resultaat is.
- o Denk dat Ben Haarmans op het moment in lastige positie zit. Sympathiseert met de boeren; er komt veel op hen af. In Deltaplan gezegd: je hebt natuurgebieden, agrarisch gebied en overige ruimtes en alle drie zijn ze belangrijk. Dit was psychologisch gezien belangrijk. Wat ook belangrijk is: meten is weten. Er moet terugkoppeling zijn. Heb het met elkaar over de resultaten.
- o Reactie Ben Haarmans: Dit is een terecht punt. Het sentiment bij de boeren gaat niet alleen om stikstof maar om veel dingen.

Vraag aan Donné Slangen: hoe organiseer je lerend vermogen binnen LNV? Heeft het lerend vermogen?

- o Het is een ingewikkeld proces geweest, met veel ontwikkelingen. Door de decentralisatie heeft het onderwerp ook minder aandacht gekregen. Als je wilt leren moet je de praktijk snappen, maar daar hebben we de afgelopen jaren minder aan kunnen doen. Door de decentralisatie was er eerst een houding van: we hebben het overgegeven/over de schutting gegooid en het is dus niet meer aan ons. Andere partijen voelden dat ook zo. Nu zijn we ons er bewust dat we actief de verbinding moeten zoeken: met provincies, tussen sectoren en andere partijen die de natuur verder kunnen brengen. Zijn we lerend? We zijn aan het opstarten. Daar hebben we jullie bij nodig. *Wat is de oproep?* Wees transparant en richt je niet op afrekenen. Wij moeten beter snappen wat er gebeurt, partijen in het veld moeten ervaringen delen. Hier zetten we ook stappen in: zie Natuurpositief
- o Teo Wams: 12 provincies = 12 laboratoria. Fantastisch om te leren van de verschillen. Maar wij werken in alle provincies en treffen weerstand tegen leren in provincies, bijv. 'maar dit is het Zeeuwse recept'. Je zou transparantie willen en bereidheid om te leren.
- o Anita Pijpelink: Zie voorbeeld gebiedsgericht werken. Het is belangrijk om transparant te spreken over belangen en perspectieven. Het doet veel om verhalen te horen. Het gaat om elkaar respecteren, en zien en horen hoe de ander het verhaal vertelt. Oproep: best and bad practices delen. We hebben lerend maar ook zelfreinigend vermogen nodig.

Vraag aan Anita Pijpelink: Kies je vooral voor het realiseren van functies of pas je functies bewust aan het natuursysteem aan?

- Reactie: we kunnen niet anders. We zijn zo afhankelijk. Het is een bepalende factor voor de indeling in Zeeland. Ik kan er niet anders naar kijken.

Vraag aan Evelien Verbij: Zijn er bij agrarische collectieven verbinden met andere sectoren?

- Ja dat hebben we bijvoorbeeld met water. 1 van de agrarische natuur landschappen kijkt naar hoe KRW richtlijnen kunnen worden gehaald.

Laatste boodschappen van panel aan deelnemers

- Zoek elkaar op, ga met elkaar aan de slag
- Maak verbinding
- Luister naar elkaar
- Teo Wams: Afspraak is afspraak, afmaken die hap!
- Anita Pijpelink: Ik zie in de zaal mensen met veel kennis en passie voor natuurbeleid: hou dat vast!